

Data przesłania artykułu: 22 X 2020 r.

Data przyjęcia artykułu do druku: 22 XI 2020 r.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/AKZ.2020.006>

ANDRZEJ MIKALAEVICH LATUSHKIN

(Białoruski Uniwersytet Państwowy w Mińsku)

KOMPLEKS ARYGINALAŹ AKTAŹ AGUL'NADZJARZHAŹNAGA ZNACHJENNA ARHIVA VJALIKAGA KNJASTVA LITOŹSKAGA Ź SAVECKAJ GISTARYJAGRAFII. TJERMINALAGICHNY ASPEKT

Słowa kluczowe

Metryka Litewska, Archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego, terminologia archiwalna

Keywords

Lithuanian Metrica, Archives of the Grand Duchy of Lithuania, archival terminology

Streszczenie

W artykule podjęto problematykę archiwum państwowego Wielkiego Księstwa Litewskiego w historiografii radzieckiej, w szczególności podejścia do terminologii kompleksu oryginałów akt o znaczeniu ogólnopaństwowym. Autor konkluduje, że ten problem

Andrzej Mikalaevich Latushkin, doktor nauk historycznych, docent w Katedrze Źródłoznawstwa Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego w Mińsku (Białoruś). Prowadzi badania nad historią i zasobem Archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz nad archiwami magnackimi WKL (m.in. książąt Radziwiłłów) Zajmuje się badaniami w zakresie nauk pomocniczych historii i edycją źródeł historycznych. Autor ok. 70 publikacji naukowych, m.in. *Rjeestr dzjarzhaunaga arhiva Vjalikaga Knjastva Litouskaga ad 26 listapada 1623 g. i jago znachjenne dlja rjeakanstrukcyi skladu kompleksa aryginalau aktau kan. XIV–pach. XVII stst.* („Belaruski arheagraficzny shtogodnik” 2017, t. 18, s. 247–264.

E-mail: Latushkin@bsu.by

w ZSRR specjalnie nie był badany. Został on poruszony pośrednio w kontekście innego przedmiotu badań – Metryki Wielkiego Księstwa Litewskiego czy „Metryki Litewskiej”. Najbardziej znaczący wkład w rozwój idei dotyczących kompleksu oryginałów i ich terminologii wnieśli historycy M.G. Berazhkoŭ, M.M. Ulashchyk, G.L. Harashkevich, E.D. Banionis. W rzeczywistości do poł. 80. XX w. nauka radziecka została zdominowana przez wizję zbioru oryginalnych aktów w ramach „Metryki Litewskiej”, a tej ostatniej – jako faktycznego archiwum państwowego WKL. Sama Metryka WKL była głównie rozumiana jako „archiwum”. Nie podniesiono kwestii niezależności zbioru oryginałów akt w stosunku do metryki w systemie zbiorów dokumentalnych i archiwalnych Wielkiego Księstwa. Pogląd ten odpowiadał podstawowym założeniom rosyjskiej historiografii przedrewolucyjnej. Od poł. 80. XX w. idee radzieckich naukowców zaczynają się zmieniać. Oryginały aktów o znaczeniu ogólnokrajowym archiwum WKL w ramach sowieckiej nauki historycznej są stopniowo uznawane za niezależne w sensie archiwalnym, część „archiwum państwowego WKL” jest odrębna od zbioru dokumentów Metryki WKL, a tej ostatniej odmówiono w monopolizacji praw co do archiwum państwowego. W II poł. 80. XX w. w terminologii badaczy w odniesieniu do aktów kompleksu oryginałów, a także w przeciwieństwie do Metryki WKL jako kopii w swojej istocie rozpowszechnia się słowo „oryginał”. Jest synonimem określenia „akt rzeczywisty” (jęz. ros. – „podlinnik”), które było rozpowszechnione od czasów przedrewolucyjnych w rosyjskojęzycznej literaturze naukowej. Wpływ na te zmiany miały wyniki badań zarówno sowieckich (prace L.W. Czerepnin, A.A. Zimin, S.O. Szmidt), jak i zagranicznych naukowców (J. Jakubowski, I. Sułkowska-Kuraśiowa, a także – amerykańskiej badaczki P. K. Grimsted).

Summary

Complex of original files of national importance from the archive of the Grand Duchy of Lithuania in Soviet historiography. A terminological aspect

The article deals with the issues of the state archive of the Grand Duchy of Lithuania in Soviet historiography, in particular the approach to the terminology of the complex of original files of national importance. The author concludes that this problem in the USSR was not specifically investigated. It was raised indirectly in the context of another subject of research - the Grand Duchy of Lithuania Metrica or the "Lithuanian Metrica". The most significant contribution to the development of ideas about the complex of originals and their terminology was made by historians M.G. Berazhkoŭ, M.M. Ulashchyk, G.L. Harashkevich, E.D. Banionis. In fact, by the mid-1980s, Soviet scholarship was dominated by the vision of a collection of original documents under the "Lithuanian Metrica", and the latter as the actual state archive of the GDL. The GDL Metrica itself was mainly understood as an "archive". The issue of the independence of the collection of original files in relation to the record in the Grand Duchy's system of documentary and archival holdings was not raised. This view corresponded to the basic assumptions of Russian pre-revolutionary historiography. From the mid-1980s, the ideas of Soviet scholars began to change. Originals of acts of national importance from the archive of the GDL as part of Soviet historical scholarship are gradually recognized as independent in the

archival sense, part of the “state archive of the GDL” is separate from the collection of documents of the GDL Metrica, and the latter was denied the monopol of the state archive. In the second half of the 1980s, in the terminology of researchers with reference to the acts of the complex of originals, and in contrast to the GDL Metrica as copies, the word “original” is disseminated. It is synonymous with the term “real act” (Russian – “podlinnik”), which has been widespread in Russian scientific literature since pre-revolutionary times. These changes were influenced by the results of both Soviet research (the works of L.W. Czerepnin, A.A. Zimin, S.O. Szmidt) and foreign scientists (J. Jakubowski, I. Sułkowska-Kurasiowa, and also the American researcher P. Kennedy Grimsted).

III ад „комплексам арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння Архіва Вялікага Княства Літоўскага” аўтар разумее дакументы заканадаўчага характару, выдадзеныя ад імя манарха ці саслоўна-прадстаўнічых органаў дзяржавы, дзеянне якіх распаўсюджвалася на ўсю тэрыторыю ВКЛ або асобныя групы яго насельніцтва ці тэрытарыяльна-адміністрацыйныя адзінкі, а таксама міждзяржаўныя пагадненні, іншыя віды дакументаў, што мелі значэнне для дзяржавы¹. Іх асноўныя віды: 1) агульназемскія прывілеі ВКЛ; 2) акты уній ВКЛ і Каралеўства Польскага, а таксама дакументы, звязаныя з гэтым працэсам; 3) пагадненні аб вечным міры, перамір’і ці саюзе паміж ВКЛ і замежнымі краінамі (гаспадарамі малдаўскімі; вялікімі князямі

¹ Дадзены гэкт з’яўляецца прадаўжэннем серыі артыкулаў аўтара, прысвечаных праблеме рэканструкцыі комплекса арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва Вялікага Княства Літоўскага, у прыватнасці, падыходаў да тэрміналагічнага абазначэння гэтага аб’екта ў гістарыяграфіі. Глядзі ранейшыя артыкулы аўтара на гэту тэму: А. М. Latushkin, *Kompleks aryginalaŭ aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ŭ rasijskaj darjevaljucyjnaj gistaryjagrafi: tjerminalagichny aspekt problemy*, „Belaruski arheagrafichny shtogodnik” 2019, t. 20, s. 63–85; idem, *Tjerminalagichnae afarmlenne kompleksa aryginalaŭ aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ŭ pol'skaj gistarychnaj navucy i arhivaznajstve mizhvaennaga peryjadu*, „Arhivaryus” 2019, t. 17, s. 80–97; idem, *Kompleks aryginalaŭ aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ŭ pol'skaj navukovaj litaratury 2-j pal. XX – pach. XXI st. (pa matjeryjalah Nacyjanal'naj biblijatjeki Belarusi)*, „Biblijatjечny vesnik” 2019, t. 11, s. 42–52; idem, *Kompleks aryginalaŭ aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ŭ pracah amerykanskaj dasledchycy Patrysii Kenjedzi Grymstjed*, „Arhivaryus” 2020, t. 12. Поўную бібліяграфію прац аўтара тэме глядзі на сайце гістарычнага факультэта БДУ у раздзеле “Супрацоўнікі”: www.hist.bsu.by.

маскоўскімі; уладарамі зямель, што пазней увайшлі ў склад Рускай дзяржавы – Ноўгарад, Пскоў, Цвер і інш.; 4) булы рымскіх пап, выдадзеныя вялікім князям літоўскім. Згодна з асаблівасцямі фарміравання і гісторыяй захоўвання выдзяляецца дзве часткі комплексу: ранняя – акты канца XIV – пачатку XVII стст.; позняя – акты XVII–XVIII стст. Склад ранняй часткі, напрыклад, найбольш поўна адлюстроўвае рэестр дакументаў, што захоўваліся ў земскім скарбе ВКЛ у Вільні, які датуецца 26 лістапада 1623 г. Ён быў складзены падчас перадачы справаў пры сыходзе з пасады канцлера ВКЛ Льва Сапегі (1557–1633) новаму канцлеру Альбрэхту Станіславу Радзівілу (1593–1656). Рэестр апісвае 93 дакументы за перыяд 1386(?) / 1387–1601 гг.² Да сярэдзіны 50-х гг. XVII ст. традыцыйным месцам захоўвання комплексу выступаў вялікакняскі, пазней – земскі скарб ВКЛ (XV – пач. XVI ст. – замак вялікіх князёў літоўскіх у Троках; пачатак XVI – жнівень 1655 г. – замак вялікіх князёў літоўскіх у Вільні, Ніжні замак). З 1655 г. ранняя частка комплексу трапляе на захоўванне ў прыватныя архівы князёў Радзівілаў³. Склад позняй часткі адлюстроўвае рэестр 1729 г.⁴

Комплекс арыгіналаў актаў – аснова дзяржаўнага архіва ВКЛ, першапачаткова – уласна сам архіў дзяржавы. З цягам часу ён стаў найважнейшай, але толькі адной з частак гэтага масіўнага збора. Тым не менш – самастойнай адносна Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага (далей – Метрыкі ВКЛ) і іншых комплексаў. Так, напрыклад, па стану на канец першай чвэрці XVII ст. (1623 г.) архіў дзяржавы складаўся з наступных з іх: А) скарб земскі ВКЛ у Ніжнім замку ў Вільні: 1) арыгіналы прававых актаў агульнадзяржаўнага значэння (захоўваліся ў асобным куфары); 2) кнігі т. зв. старой Метрыкі ВКЛ (захоўваліся ў двух асобных куфарах); 3) дакументы маёмасна-прававога характару, што адносіліся

² Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Archiwum Warszawskie Radziwiłłów [1178] 1190–1947 (AR), Dz. XXVII: Sumariusze i inwentarze archiwów radziwiłłowskich, sygn. 11: Regestr przywilegów W. X. Lit. oddanych do zamku książąt Radziwiłłów 1623 r. Wilna, 26.XI.1623 r. Kopia. [XVIII w.] – 23 s.; A. M. Latushkin, *Rjeestr dzjarzhaŭnaga arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ad 26 listapada 1623 g. ijago znachjenne dla rjeکانstrukcyi skladu kompleksa aryginalaj aktaj kan. XIV-pach. XVII stst. „Belaruski arheagrafichny shtogodnik” 2017, t. 18, s. 247–264.*

³ П. падрабязней: А.М. Latushkin, *Ljos radzivilajŭskaj chastki arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga (1685–1946 gg.)*, „Belaruski gistorychny chasopis” 2018, Nr 10, s. 3–15.

⁴ AGAD, AR, Dz. II: Dokumenty historyczne, sygn. 2460: Regestr Pact, Hramot, Correspondenty i [...], 1729.06.01. – 22 s.

да ўладанняў Альбрэхта Марцінавіча Гаштольда (? – 1539 г.), у 1522 – 1539 гг. – канцлера ВКЛ; Б і В) кнігі Метрыкі ВКЛ, што ствараліся ў канцэлярыях канцлера ВКЛ (у тым ліку – капіярыі канца XVI ст.) і падканцлера ВКЛ. Існаванне ў складзе архіва ВКЛ розных частак абумоўлівае неабходнасць вывучэння іх узаемаасувязі ў межах названага архіва і выразнай тэрміналагічнай дыферэнцыяцыі. З улікам мэты рэканструкцыі складу комплексу арыгіналаў актаў архіва ВКЛ гэта выступае адной з прыярытэтных задач.

На падыходах да аб'екта нашага даследавання ў савецкай гістарыяграфіі дадзенай тэмы адбіліся: прадэманстраваная расійскай гістарычнай навукай дарэвалюцыйнага перыяду поліварыянтнасць у адносінах да тэрміналагічнага абазначэння Метрыкі ВКЛ і комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ; трактоўка іх абодвух як дзяржаўнага архіва ВКЛ; атаясамленне С.Л. Пташыцкім (1853–1933) дзяржаўнага архіва пераважна з Метрыкай ВКЛ; малараспрацаванасць у гістарычнай навуцы праблемы комплексу арыгіналаў актаў, а, нярэдка, уяўленні аб ім, як аб цалкам страчаным ці, увогуле, так і не сфарміраваным зборы.

Важным унёскам у высвятленне пытання ўзаемаадносін комплексу арыгіналаў актаў архіва ВКЛ з Метрыкай ВКЛ адзначыўся класік метрыцыяны М.Г. Беражкоў (1886–1956) – выбітны гісторык дасавецкага і савецкага перыяду, у 1910–1919 гг. супрацоўнік Маскоўскага архіва Міністэрства юстыцыі, доктар гістарычных навук. Гэта праявілася ва ўдакладненні ім складу характарыстык апошняга з названых аб'ектаў, у пэўнай карэктыроўцы ранейшых тэрміналагічных рашэнняў адносна яго ў расійскай і савецкай навуцы. Першапачаткова ў склад „Літоўскай Метрыкі” (руск. м. – „Литовской Метрики”, так у тэрміналогіі вучонага) ён уключаў акрамя кніг таксама „акты”, або „сапраўдныя дакументы”, „старажытныя акты на асобных лістах” (руск. м. – „подлинные документы”, „древние акты на отдельных листах”). У 1915 г. М.Г. Беражкоў, знаходзячыся ў службовым статусе “справавода” (руск. м. – „делопроизводитель”) Маскоўскага архіва Міністэрства юстыцыі, у супрацоўніцтве з С.К. Шамбінага, начальнікам „Аддзялення Літоўскай Метрыкі” таго ж архіва, падрыхтаваў вядомае выданне кнігі №21 з серыі „Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции”. Ва „Уводзінах” да выдання была прадстаўлена гісторыя захоўвання і апісання „Літоўскай Метрыкі”. Аўтары (С.К. Шамбінага і М.Г. Беражкоў ?) пісалі: „Литовская Метрика,

т. е. государственный Архив Великого Княжества Литовского, **заклучает в себе, во-первых, книги**, в которыя занесены копии с актов, исходивших из великокняжеской канцелярии и поступавших в нее, и, во-вторых, **подлинныe акты**” (выделена А.Л.)⁵. У тым жа выданні ўпершыню быў апублікаваны вопіс 1570–1584 гг. на аснове тэксту кніг запісаў №№ 1 і 2 Метрыкі ВКЛ⁶. Фактычна з’яўляючыся рээстрам прававых актаў дзяржаўна-палітычнага і маёмаснага значэння ў форме паасобных арыгіналаў ён трактаваўся як вопіс актаў „Літоўскай Метрыкі”: „Первая и вторая книга Записей Литовских, из которых вторая является копией первой, по содержанию своему не соответствуют остальным книгам этого отдела. Составленные, вероятно, вскоре после унии Литвы с Польшей, эти книги содержат не тексты, а **описание отдельных документов, хранившихся в Литовской Метрике** и обнимающих время с 1380 до 1570 года. Так как подлинныe документы эти не уцелели, и лишь некоторые из них текстуально занесены в сохранившиеся книги Метрики, то опись их получает, до известной степени, значение замены самого текста” (выделена А.Л.)⁷. Аднак к часу выдання сваёй манаграфічнай працы „Литовская метрика как исторический источник” у 1946 г. погляды М.Г. Беражкова эвалюцыянавалі ў бок звужэння зместу тэрміна „Літоўская Метрыка” выключна да „кніг дзяржаўнай канцелярыі вялікага княства Літоўскага” (у XV–XVI ст. – пераважна з выходнай і ўваходнай дакументацыяй)⁸. Як вядома, гэту прынцыповую змену падкрэслівала ў сваіх працах П. Кэнэдзі Грымстэд⁹. У 1989 г. адзначыла

⁵ *Opisanie dokumentov i bumag, hranjashhihsja v Moskovskom arhive ministerstva justicii. Kn.21: Opisanie dokumentov arhiva. II. Knigi Litovskoj metrik*, red. N. G. Berezikov, S. K. Shambinago, Moskva 1915, s. XI. Аўтарства данай думкі за М.Г. Беражковым празнавала, напрыклад, П. Кэнэдзі Грымстэд (гл. ніжэй); P. K. Grimsted, *Czym jest i czym była Metryka Litewska? (Stan obecny i perspektywy odtworzenia zawartości archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, „Kwartalnik Historyczny” 1985, R. 92, nr 1, s. 83.*

⁶ *Opisanie dokumentov i bumag*, s. 325–473; *Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Litovskaja Metrika. Kn. Nr. 1, Užrašymų knyga 1: (1380–1584) = Book of inscriptions 1 = Knyga zapisej 1*, ed. A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius 1998 (далее *Lietuvos Metrika, Kn. Nr. 1*).

⁷ *Opisanie dokumentov i bumag*, s. XVII.

⁸ N. G. Berezikov, *Litovskaja Metrika, kak istoricheskij istochnik. Ch. 1: O pervonachal’nom sostave knig Litovskoj Metriki po 1522 god*, Moskva – Leningrad 1946, s. 3, 5.

⁹ P. K. Grimsted, *Czym jest i czym była Metryka Litewska?* s. 82–83.

яе і прадстаўнік савецкай гістарычнай навукі Г.Л. Харашкевіч¹⁰. У другой палове 40-х гг. XX ст. М.Г. Беражкоў разглядаў Метрыку ВКЛ ужо толькі як частку архіва дзяржаўнай канцэлярыі ВКЛ перыяду яго дзейнасці (верагодна, меўся на ўвазе час не пазней 1794 г.)¹¹. Дакументы комплексу арыгіналаў у тым жа даследаванні М.Г. Беражкоў аднёс да „дзяржаўнага архіва вялікага княства” (руск. м. – „государственный архив великого княжества”) – згаданы вопіс 1570–1584 гг. са складу кнігі запісаў № 1 Метрыкі ВКЛ вучоны называе вопісам актаў данага архіва. У склад таго ж збора ім уключаліся і маёмасна-прававыя акты на вымарачныя ўладанні, што былі апісаныя ў тэксе крыніцы. Як падаецца, вучоны падзяляў погляд на аб’ект, сфармуляваны польскім гісторыкам Я. Якубоўскім у 1931 г. На яго артыкул – „Archiwum państwowe W. X. Litewskiego i jego losy” – ён спасылаецца ў тэксе сваёй манаграфіі, згадваючы пра вопіс 1570–1584 гг.: „Книга Записей I, представляющая собой старинную опись актов **государственного архива великого княжества**” (выдзелена А.Л.)¹².

Такім чынам, погляды М.Г. Беражкова на склад Метрыкі ВКЛ і суадносіны яе з арыгіналамі актаў на працягу яго навуковага шляху – развіваліся. На час выдання кнігі „Литовская метрика как исторический источник”, якая ўяўляла сабой вынікі дысертацыйнага даследавання на суісканне навуковай ступені доктара гістарычных навук, яны ўжо фактычна адпавядалі тагачаснаму ўзроўню ведаў аб аб’екце ў навуцы ў цэлым, галоўныя поспехі ў чым прадэманстравала даваенная Польшча. Ва ўяўленні М.Г. Беражкова другой паловы 40-х гг. XX ст. „Літоўская метрыка” гэта – кнігі дзяржаўнай канцэлярыі ВКЛ з копіямі выходнай і ўваходнай дакументацыі, што адносіліся да архіва канцэлярыі ВКЛ. Арыгіналы актаў не належылі да „Літоўскай Метрыкі” і ўваходзілі ў склад „дзяржаўнага архіва ВКЛ”. Знак роўнасці паміж „Літоўскай Метрыкай” і „дзяржаўным архівам ВКЛ” прынамсі па стану да 1794 г., г. зн. на працягу часу „узнікнення і існавання ў складзе дзеючага архіва

¹⁰ А. Л. Horoshkevich, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovanija*, [w:] *Issledovanija po istorii Litovskoj metriki: sbornik nauchnyh trudov*, red. V. T. Pashuto, A. L. Horoshkevich, N. I Shchaveleva, Moskva 1989, s. 27.

¹¹ „История же Метрики за время ее возникновения и существования в составе действующего архива канцелярии великого княжества Литовского остается пока совершенно неразработанной” (выдзелена А.Л.); N. G. Berezkhov, *Litovskaja Metrika, kak istoricheskij istochnik*, s. 3.

¹² *Ibid.*, s. 22.

канцэлярыі вялікага княства Літоўская”, даследчыкам не ставіўся. Нажаль, гэтыя назіранні вучонага былі заўважаныя і наелжным чынам ацэненыя ў СССР толькі ў 80-я гг. XX ст.

Адметнае месца ў вывучэнні архіўнай спадчыны ВКЛ, і, у прыватнасці, праблем Метрыкі ВКЛ, займае асоба класіка беларускай гістарычнай навукі, доктара гістарычных навук М.М. Улашчыка (1906–1986). Ён трактаваў даны збор як „дзяржаўны архіў ВКЛ”, аднак з пэўнымі заўвагамі. У 1962 г. у параграфі „Литовская метрика” да навучальнага дапаможніка „Источниковедение истории СССР” (Вып. 1, Масква, 1962 г.) вучоны разглядае аб’ект у святле трактоўкі М.Г. Беражкова – ён робіць выразны акцэнт на тым, што „Літоўская метрыка” гэта не арыгіналы асобных актаў, а перш за ўсё кнігі з копіямі тэкстаў дакументаў выдадзеных ад імя вялікага князя літоўскага. У дачыненні да іх ён ужывае найменне „архіў”¹³. Адметна, што ў выданні 1962 г. для перадачы такой прыкметы акта як „арыгінал”, М.М. Улашчык адначасова выкарыстоўваў абодва тэрміны – „сапраўдны дакумент” і „арыгінал дакумента” (руск. м. – „подлинник документа”, „оригинал документа”)¹⁴. У 1965 г. у яго артыкуле, змешчаным у выданні „Советская историческая энциклопедия”, утрымліваецца трактоўка „Літоўскай Метрыкі” як „архіва Вялікага княства Літоўскага”. Такім чынам, у разуменні М.М. Улашчыка „архіў Вялікага княства Літоўскага” і „дзяржаўны

¹³ „Литовская метрика» – книги государственной канцелярии Великого княжества Литовского”; „Подавляющее большинство материалов Метрики представляют собой не подлинники документов, а лишь более или менее полное их изложение”; „Таким образом, хотя в Метрике находятся в большинстве случаев не оригиналы документов и изложение иногда сделано слишком кратко, архив этот чрезвычайно обширен (содержит около 600 единиц хранения) и необычайно богат по содержанию”. М. N. Tihomirov, *Istchnikovedenie istorii SSSR. Vyp. 1: s drevnejshego vremeni do konca XVIII veka*. Moskva 1962, s. 340.

¹⁴ У першым айчынным зборы твораў М.М. Улашчыка (2017 г.) – працы, якая ў цэлым заслугоўвае найвялікшай павагі – словазлучэнні „сапраўдны дакумент”, „арыгінал дакумента” (руск. м. „подлинник документа”, „оригинал документа”), змешчаныя ў тэксце М.М. Улашчыка аб Метрыцы ВКЛ, былі, аднак, перакладзеныя выключна як „арыгінал дакумента”. Гэта варта ўлічваць для больш поўнага ўяўлення аб тэрміналагічным апарате вучонага: М. М. Ulashchuk, *Zbor tvoraŭ. T. 1. Pracy pa arheagrafii i krynicaznajstvu*, wyd. D. Vjachaslavavich Vic’ko i in., Smalensk 2017, s. 800–801. Параўнай: М. N. Tihomirov, *op. cit.*, s. 5, 340. Разам з тым, у тым жа выданні, але ў іншым творы М.М. Улашчыка слова „подлинник”, ужытае ў дачыненні да кнігі Метрыкі ВКЛ, перакладзена як „сапраўдная кніга”: *ibid.*, 802.

архіў ВКЛ” – сінонімы. Значэнне слова „метрыка” зноў тлумачыцца як „архіў” (раскрывае яго праз пераклад слова „metryka” з польскай мовы). Тут вучоны чарговы раз падкрэслівае характэрную рысу аб’екта – дакументы, аформленыя ў кнігі¹⁵. У адной з апошніх сваіх прац гісторык сцвярджаў: „Литовской метрикой называется государственный архив Великого княжества Литовского”¹⁶. Такім чынам, калі першая з прыкмет (Метрыка ВКЛ – кнігі) адлюстроўвала дасягненні савецкай гістарычнай навукі, у тым ліку – М.Г. Беражкова, то другая (Літоўская метрыка – дзяржаўны архіў) адпавядала, хутчэй, падыходам да праблемы яшчэ ў дарэвалюцыйнай расійскай гістарыяграфіі. Аднак, магчыма, для М.М. Улашчыка выкарыстанне апошняй адзнакі Метрыкі ВКЛ было прынцыповым і мела іншую мэту – яна з’яўлялася важным сродкам акцэнтавання ўвагі на значэнні дадзенага збору як дакументальнай гісторыка-культурнай каштоўнасці беларускага народа, была той рысай аб’екта, якая мела высокі патэнцыял у справе адраджэння гістарычнай памяці, ідэі старажытнасці беларускай дзяржаўнасці, фарміравання пачуцця патрыятызму і нацыянальнай годнасці беларусаў у другой палове ХХ ст. Такі матыў дазваляў пэўнае адступленне ад строгай навуковай тэрміналогіі.

Пазіцыя М.М. Улашчыка мела важны ўплыў на развіццё даследаванняў метрыцыяны ў СССР у цэлым і на погляды некаторых з вядучых даследчыкаў данай праблематыкі. „Архівам Вялікага Княства Літоўскага” называў „Літоўскую Метрыку” (руск. м. – „Литовскую Метрику”) савецкі вучоны У.Ц. Пашута (1918–1983), які актыўна падтрымліваў ідэю праекта публікацыі Метрыкі ВКЛ у СССР¹⁷. Да навуковых прыхільнікаў беларускага гісторыка адносіцца і адна з найбуйнейшых даследчыц Метрыкі ВКЛ Г.Л. Харашкевіч, чые працы ў сувязі з мэтай нашага даследавання заслугуюць асобнай увагі¹⁸.

¹⁵ N.N.Ulashhik, *Litovskaja Metrika*, [in:] *Sovetskaja istoricheskaja jenciklopedija*, t. 8, red. E. M. Žukov i in, Moskva 1965, s. 706.

¹⁶ Idem., *Publikacii materialov Litovskoj Metriki*, [w:] *Issledovanija po istorii Litovskoj metriki*, s. 142.

¹⁷ V. T. Pashuto, *Izdanie Litovskoj Metriki – otvetstvennaja zadacha sovetskih i pol'skih istorikov*, [w:] *Issledovanija po istorii Litovskoj metryki*, s. 8.

¹⁸ У адной са сваіх ранніх прац, прысвечаных Метрыцы ВКЛ, Г.Л. Харашкевіч выказвала ўдзячнасць М.М. Улашчыку за „шматлікія і каштоўныя ўказанні”: A. L. Horoshkevich, *K istorii izdanija i izuchenija Litovskoj Metriki*, „Acta Baltico-Slavica” 1973, t. 8, s. 69. Улашчыка ў гістарыяграфіі Метрыкі ВКЛ: A. L. Horoshkevich, A. S. Svetenko, [rec.] P. Kennedi Grimsted pri uchastii I. Sulkovskoj-Kurasevoj.

Трактоўка выключна „Літоўскай метрыкі” як дзяржаўнага архіва ВКЛ або архіва ВКЛ з’яўлялася пануючай у савецкай навуцы да сярэдзіны 80-х гг. XX ст. Тэрміналогія, якая гэта адлюстроўвала, прасочваецца і ў тэкстах афіцыйных дакументаў савецкіх навуковых устаноў таго часу. Напрыклад, у гадавых справаздачах Інстытута гісторыі СССР за 1981–1985 гг. пры адлюстраванні этапаў рэалізацыі праекта выдання кнігі Метрыкі ВКЛ¹⁹. Аднак, нягледзячы на сцвярджанне М.Г. Беражкова і М.М. Улашчыка аб кнігах як асноўнай форме метрыкі, дарэвалуцыйны погляд на арыгіналы актаў агульнадзяржаўнага значэння як яе частку радыкальнай рэвізіі падвергнуты так і не быў. Аднак, не назіралася і размежавання гэтых аб’ектаў на ўзроўні тэрміналогіі. Ва ўказаных з’явах варажаўся кансерватызм ва ўяўленнях аб дзяржаўным архіве ВКЛ у СССР.

Значную ўвагу праблеме метрыцыяны і яе тэрміналогіі ўдзяляла савецкі і расійскі вучоны, доктар гістарычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута славяназнаўства Расійскай Акадэміі Навук Г.Л. Харашкевіч (1931–2017). Задачу стварэння спецыяльнай тэрміналогіі да комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ яна перад сабой не ставіла. Аднак у працэсе вывучэння міжнароднай палітыкі ва Ўсходняй Еўропе ў перыяды Сярэднявечча і Ранняга Новага часу, пры распрацоўцы праблем крыніцазнаўства, дыпламатыкі, а таксама ў межах аналізу розных відаў актаў вялікіх князёў літоўскіх, прыроды і складу кніг дзяржаўнай канцылярыі ВКЛ Г.Л. Харашкевіч закранала і дакументы комплексу арыгіналаў. Пазіцыя даследчыцы можа служыць ілюстрацыяй эвалюцыі поглядаў на названы аб’ект у савецкай гістарычнай навуцы другой паловы XX ст., у прыватнасці, на архівазнаўчы аспект уяўленняў аб ім.

«Litovskaja metrika» v Moskve i Varshave: Rekonstrukcija arhiva Velikogo knjazhestva itovskogo. S vkljucheniem annotirovannogo izdanija «Opisanija» 1887 g., sostavlenogo Stanislavom Ptashickim. Kembriđzh, Massachusetts, 1984, XVI, 73, 279, A 110. Izdano sovместno s Institutom istorii PAN, „Sovetskie Arhivy” 1986, nr 2, s. 87.

¹⁹ „С учеными Института истории ПАН проведена организационная работа по подготовке 2-х томов документов архива ВКЛ XIV–XVIII вв. – „Литовской метрике»; „Завершена научная работа по 1 т. государственного архива ВКЛ (Литовской метрике)” (выделена А.Л.): А. Л. Horoshkevich, *Problemy izdanija Litovskoj metriki i pervaja belorusskaja publikacija*, [w:] Balty i Velikoe Knjazestvo Litovskoe: istoriko-lingvističeskij vzgljad ; pamjati Ėgidijusa Banėnisa, red. E. L. Nazarov, E. Banionis, Moskva 2007, s. 30, 32.

Перш за ўсё, Г.Л. Харашкевіч зрабіла важны ўнёсак у высвятленне зместу самага тэрміна „Літоўская метрыка”, у тым ліку, ва ўдакладненне разумення яе як „дзяржаўнага архіва ВКЛ”. Вынікі даследавання ёю данага пытання заслугоўваюць увагі з улікам цеснай гістарычнай сувязі Метрыкі ВКЛ з комплексам арыгіналаў актаў і правоў іх абодвух на статус частак „дзяржаўнага архіва ВКЛ”. У 1970 г. Г.Л. Харашкевіч раскрывала тэрмін „Літоўская метрыка” так: „Литовская метрика – **государственный архив Великого княжества Литовского** – является основным и важнейшим собранием источников по социально-экономической, внутренне- и внешнеполитической истории входивших в состав княжества литовских, белорусских и украинских земель” (выдзелена А.Л.)²⁰. Той жа погляд яна дэкларавала ў сваіх ранніх працах, прысвечаных непасрэдна пытанням гісторыі Метрыкі ВКЛ і яе археаграфіі²¹. Адметна, што Метрыку Каралеўства Польскага (у тэрміналогіі Г.Л. Харашкевіч – „Коронную метрыку”), вывезеную ў Расію ў канцы XVIII ст. разам з Метрыкай ВКЛ, яна называе “дзяржаўным архівам Каралеўства Польскага”²². Вядома, аднак, што ў польскай навуцы на гэту ролю таксама прэтэндаваў комплекс дакументаў, якія захоўваліся па-за канцэлярыяй польскага манарха – уласна арыгіналы актаў агульнадзяржаўнага значэння Каралеўства Польскага пераважна са складу былога «Архіва скарбніцы Каралеўства Польскага ў Кракаўскім замку» (пазней – у Варшаве) – „Archiwum Skarbcza Koronnego na Zamku Krakowskim”²³.

Уласна акты комплексу арыгіналаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ Г.Л. Харашкевіч абазначала праз словы і словазлучэнні: „граматы”; „граматы на пергамене”; „дакументы на пергамене”; „сапраўдныя граматы”; „сапраўдныя граматы, што выходзілі ад імя

---

²⁰ Eadem, *Zhalovannye gramoty Litovskoj metriki konca XV veka i ih klassifikacija*, [w:] *Istochnikovedcheskie problemy istorii narodov Pribaltiki*, red. V. V. Doroshenko, A. K. Biron., J. P. Krastyn', Riga 1970, s. 47.

²¹ „Среди многочисленных собраний документов по истории Великого княжества Литовского метрика – **государственный архив** этого государства – занимает особое место” (выдзелена А.Л.): A. L. Horoshkevich, *K istorii izdaniija i izuchenija Litovskoj metriki*, s. 69.

²² Ibid., s. 72.

²³ Падрабязней аб гісторыі і складзе гэтага архіва, гл.: A. Kłodziński, *Archiwum Skarbcza Koronnego na Zamku Krakowskim*, Archiwum Komisji Historycznej, Seria 2, t. 1, Kraków 1923, s. 124–577.

гаспадара”; „найстаражытнейшыя сапраўдныя граматы, што захоўваліся асобна”, „актавыя матэрыялы Вялікага княства Літоўскага” (?) (руск. м. – „грамоты”; „пергаменныя граматы”; „пергаменныя дакументы”; „подлинныя граматы”; „подлинныя граматы, выдаваемыя господарём”; „древнейшыя подлинныя граматы, хранившыся отдельно”; „актовые материалы Великого княжества Литовского”); праз асобныя віды дакументаў комплексу, напрыклад, „дагаворныя граматы” (руск. м. – „договорные грамоты”)²⁴. Як бачна, для абазначэння такой прыкметы акта як „арыгінал” даследчыца пераважна ўжывала тэрмін „сапраўдны акт” (руск. м. – „подлинник”). Гэта адпавядала традыцыі, закладзенай яшчэ ў дарэвалюцыйнай расійскай гістарыяграфіі тэмы. Разам з тым, у некаторых позніх яе працах па тэме можна назіраць адначасовае выкарыстанне абодвух тэрмінаў – і „сапраўдны акт”, і „арыгінал” – з наданнем ім аднолькавага значэння²⁵.

Першапачаткова ў сваіх даследаваннях арыгіналы актаў Г.Л. Харашкевіч прадстаўляла часткай дакументальнага масіва Метрыкі ВКЛ, як мінімум – па стану на пачатак другой паловы XVIII ст. Так, напрыклад, яна згадвае аб існаванні ў канцы 1750-х гг. асобных старажытных актаў у арыгінале „не ўнесеныя у кнігі [Метрыкі ВКЛ]”. Аднак, згодна з уяўленнямі гісторыка, публікацыя іх усё роўна была публікацыяў матэрыялаў метрыкі. Сведчаннем гэтага для яе выступалі выданні М. Догеля („Codex Diplomaticus Regni Poloniae at Magni Ducatus Lithvaniae”, Т. V, Wilno, 1759)²⁶. Нягледзячы на такую шырокую

²⁴ A. L. Horoshkevich, *K istorii izdanija i izuchenija Litovskoj metriki*, s. 69–94; eadem, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovanija*, s. 14; eadem, *Dokumenty nachala XV v. o rusko-litovskih otnoshenijah*, [w:] *Lietuvos Metrika: 1991–1996 metų tyrinėjimai = Lithuanian metrika: investigations in 1991/1996*, red. Z. Kiaupa, A. Urbanavičius, Vilnius 1998, s. 204.

²⁵ „Итак, древнейшая Л(итовская) М(етрика) – это действительно книги копий выдаваемых документов. С течением времени книги Л(итовской) М(етрики) приобретали нотификационное значение. В них заносились новые копии с оригиналов, – получившие название »Записей уписаний«, сохранившихся у владельцев”. Далее у тым жа абзацы: „Подчеркивая коренную противоположность метрики, как собрания книг копий, **подлинным грамотам**, выдаваемым господарем” (выдзелена А.Л.); eadem, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovanija*, s. 14.

²⁶ „Условно называемый »варшавский период« ознаменовался первыми публикациями метрики. Целый ряд древнейших **подлинных грамот**, хранившихся отдельно, а не занесённых в книги был издан М. Догелем” (выдзелена А.Л.); eadem, *K istorii izdanija i izuchenija Litovskoj metriki*, s. 72.

трактоўку складу Метрыкі ВКЛ, у межах спецыяльнага аналізу гісторыі выдання і вывучэння яе дакументаў даследчыца, аднак, пакінула па-за ўвагай гістарыяграфію, прысвечаную комплексу арыгіналаў актаў.

У 1985–1989 гг. погляд Г.Л. Харашкевіч на Метрыку ВКЛ як на дзяржаўны архіў падвергся некаторай карэктыроўцы. Методические рекомендации по изданию и описанию материалов „Литовской метрики”, падрыхтаваныя ёю ў 1985 г. у суаўтарстве з С.М. Каштанавым, прадстаўляюць Метрыку ВКЛ ужо як „архіў вялікакняскай канцэлярыі Вялікага княства Літоўскага”, „архіў ВКЛ” (руск. м. – „архив великокняжеской канцелярии Великого княжества Литовского”, „архив ВКЛ”). У раздзеле „План и основные принципы издания и описания Литовской метрики” найпрост сцвярджаецца аб памылковасці погляду ў гістарыяграфіі на „Літоўскую метрыку” як на ўласна дзяржаўны архіў ВКЛ. Метрыцы адводзіцца месца толькі часткі названага дакументальнага збора і тое – з канца XVIII ст. На думку вучоных, дамінуючы масіў у ёй утваралі кнігі копій дакументаў, што выходзілі з канцэлярыі манарха. Арыгіналы актаў агульнадзяржаўнага значэння як частка названага архіва або як частка ўласна „Літоўкай метрыкі” у названай працы не пазіцыянуюцца. Разам з тым, сярод іншых яго складаючых указаны „асабісты / прыватны архіў” (руск. м. – личный, частный архив) А.М. Гаштольда. Апошні, як вядома, уяўляў сабой збор асобных актаў, пераважна – у арыгінале. Аднак, магчыма, уяўленнем аўтараў аб тым, што Метрыка ВКЛ ёсць толькі складаючая дзяржаўнага архіва вырашаецца і супярэчнасць з дакументамі А.М. Гаштольда – яны таксама фігуруюць у тэксце як частка апошняга²⁷. Погляд на структуру „дзяржаўнага архіва ВКЛ” у цэлым аўтары не прадставілі.

²⁷ „Архив великокняжеской канцелярии Великого княжества Литовского на протяжении XV–XVIII вв. наряду с книгами копий исходящих документов (деловыми или поточными) включил и материалы иного происхождения (в XVI–XVII вв. книги ряда местных учреждений, в XVI в. личный архив Гаштольда), однако преобладающую часть архива составляли книги копий документов, вышедших из великокняжеской канцелярии. В XVI – середине XVIII вв. архив именовался »метрикой« или »метриками Великого княжества Литовского«, в конце XVIII в. получил наименование Литовской метрики, став частью государственного архива ВКЛ. В конце XIX – начале XX вв. Литовская метрика ошибочно считалась государственным архивом ВКЛ”: *Metodicheskie rekomendacii po izdaniju i opisaniu materialov Litovskoj metryki*, red. A. L. Horoshkevich, S. M. Kashtanov, Moskva; Vil'njus 1985, s. 5.

Разгледжаная праца азнаменавала сабой пачатак працэсу змены ўяўленняў у савецкай гістарычнай навуцы на Метрыку ВКЛ і, адпаведна, на комплекс арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння. Развіццю поглядаў савецкіх даследчыкаў на архівы дзяржаўных утварэнняў Усходняй Еўропы перыядаў Сярэднявечча і Ранняга Новага часу не маглі не садзейнічаць тагачасныя даследаванні гісторыі і складу падобнай з’явы ў Расіі. У прыватнасці, працы Л.У. Чарапніна, А.А. Зіміна, С.О. Шмідта²⁸. Параўнальнае значэнне для айчыннай гістарычнай навуцы праблемы рэканструкцыі складу дзяржаўнага архіва мела праца А.А. Зіміна „Государственный архив России XVI столетия. Опыт реконструкции”, даследаванне С.О. Шмідта „Российское государство в середине XVI столетия: Царский архив и лицевые летописи времени Ивана Грозного”. Згодна з падыходам іх аўтараў „маскоўскі вялікакняскі архіў”, „Дзяржаўны архіў Расіі”, „Царскі архіў” гэта, перш за ўсё, – арыгіналы актаў агульнадзяржаўнага значэння, пераважна знешнепалітычнага характару XV–XVI ст. У XVI ст. яны захоўваліся часткова – у скарбе (руск. м. – казна) пад кантролем Баярскай Думы (?), пазней – пры Пасольскім прыказе. Ужо ў самой сваёй назве гэтыя даследаванні замацавалі ключавое тэрміналагічнае рашэнне ў дачыненні да аб’екта – комплекс арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння гэта і ёсць „дзяржаўны архіў” або архіў манарха, у любым выпадку – яго аснова. Навукова-даследчы патэнцыял параўнання працэсаў фарміравання „дзяржаўнага архіва ВКЛ” з Вялікім княствам Маскоўскім, пазней – Рускай дзяржавай у XV–XVI ст. спрабавала задзейнічаць і сама Г.Л. Харашкевіч у сваім артыкуле „Литовская метрика, состав и пути формирования” (гл. ніжэй)²⁹. Найбольшы ж штуршок да змены поглядаў даследчыкаў на праблему далі працы польска-амерыканскай групы вучоных – І. Сулкоўскай-Курасёвай і П. Кэнэдзі Грымстэд. Аднак, працэс асэнсавання і прыняцця вынікаў іх даследаванняў у СССР быў няпростым.

²⁸ L. V. Cherepnin, *Russkie feodal'nye arhivy XIV-XV vekov. Ch. 1.* Moskva – Leningrad 1948; *ibem. Russkie feodal'nye arhivy XIV-XV vekov. Ch. 2.* Moskva – Leningrad 1951; *Gosudarstvennyj arhiv Rossii XVI-go stoletija: opyt rekonstrukcii.* Ch. 1–3, red. A. A. Zimin, L. V. Cherepin, Moskva 1978; S. O. Shmidt, *Rossijskoe gosudarstvo v seredine XVI stoletija: carskij arhiv i licevye letopisi vremeni Ivana Groznogo.* Moskva 1984.

²⁹ A. L. Horoshkevich, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovanija,* s. 21.

На першым этапе некаторыя палажэнні замежных вучоных – крытыкаваліся. Пры гэтым у Г.Л. Харашкевіч меў месца пэўны адыход ад ранейшай пазіцыі, сфармуляванай сумесна з С.М. Каштанавым у 1985 г. Стаўленне доктара гістарычных навук да новых даных у метрыцыяне было выкладзена ў яе сумеснай з А.С. Свяценка рэцэнзіі на кнігу П. К. Грымстэд і І. Сулкоўскай-Курасёвай „The Lithuanian Metrica« in Moscow and Warsaw” (1984 г.)³⁰. Змест тэрміна „Літоўская метрыка” рэцэнзенты раскрывалі так: „**Комплекс документов**, сложившийся в результате деятельности государственных учреждений Великого княжества Литовского (ВКЛ) и известный в научной литературе под наименованием „Литовская метрика“” (выдзелена А.Л.)³¹. Сінонімам „Літоўскай метрыкі” у гэтым тэксе выступала словазлучэнне „архіў ВКЛ” („опыт изучения этих вопросов, а также состава и организации архива ВКЛ”; „сложная и запутанная история архива ВКЛ”; „истории и эволюции архива ВКЛ”). Асобна трэба падкрэсліць факт прымянення імі да ўсёй сукупнасці дакументаў Метрыкі ВКЛ паняцця „комплекс”³². З тэксту рэцэнзіі вынікае, што яе аўтары не бачылі падстаў адмаўляць „Літоўскай метрыцы” у статусе „дзяржаўнага архіва” не толькі як комплексу дакументаў перыяду дзейнасці вялікакняскай канцылярыі, але і як збору актаў, сканцэнтраваных у межах фонда № 389 „Літоўская метрыка” Цэнтральнага дзяржаўнага архіва старажытных актаў СССР (далей – ЦДАСА СССР). Час пачатку працэсу набыцця Метрыкай ВКЛ характару дзяржаўнага архіва савецкія вучоныя адносілі на канец XVI ст., што некалькі адрознівалася ад ранейшых сцвярджэнняў Г.Л. Харашкевіч (не раней канца XVIII ст.)³³. Такім чынам, аспрэчвалася

³⁰ P. K. Grimsted, I. Sułkowska-Kurasiowa, *The „Lithuanian Metrica” in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania: Including an Annotated Edition of the 1887 Inventory Compiled by Stanisław Ptaszycki*, Cambridge, Mass. 1984; A. L. Horoshkevich, A. S. Svetenko, [rec.] P. Kennedi Grimsted *pri uchastii I. Sulkovskoj-Kurasevoj*, s. 86.

³¹ A. L. Horoshkevich, A. S. Svetenko, [rec.] P. Kennedi Grimsted *pri uchastii I. Sulkovskoj-Kurasevoj*, s. 86.

³² Ibidem.

³³ „П. Гримстед считает, что существующий в ЦГАДА фонд № 389 «Литовская метрика» не является по сути таковым, а представляет собой архивную коллекцию. Этот вывод основывается на том, что фонд составляют документы, вышедшие из различных канцелярий. Факт, что ЦГАДА унаследовал часть книг Л(итовской) М(етрики) из Московского архива Министерства юстиции, а посольские книги – из Московского главного архива Министерства иностранных

адно з галоўных палажэнняў П. Кэнэдзі Грымстэд і І. Сулкоўскай-Курасёвай аб калекцыйным характары архіўных фондаў устаноў СССР і Польскай Народнай Рэспублікі, створаных на аснове кніг Метрыкі ВКЛ. У цэлым, даследчыкі прызнавалі каштоўнасць працы для ўзнаўлення гісторыі „архіва ВКЛ” і „далейшага комплекснага вывучэння і апісання кніг »Л(ітоўскай) М(етрыкі) «”³⁴.

Пры разглядзе такіх важкіх пытанняў з гісторыі дакументальнай спадчыны ВКЛ аўтары рэцэнзіі не маглі не выкласці свае ўяўленні і аб статусе комплекса арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння і праблеме яго ўзаемасувязі з Метрыкай ВКЛ. Нягледзячы на, здавалася б, шырокую трактоўку імі тэрміна „Літоўская метрыка”, савецкія спецыялісты пагадзіліся з думкай польскай і амерыканскай даследчыц аб безпадстаўнасці (!) аднясення комплексу арыгіналаў актаў да складу метрыкі. Яны дапускалі погляд на дакументы комплексу арыгіналаў як на „частку дзяржаўнага архіва ВКЛ як дзеючай установы”, аднак пры гэтым сцвярджалі, што пашырэнне тэрміна „метрыка” на арыгіналы актаў адбылося не ў XIX ст., а яшчэ ў ВКЛ у XVI ст.³⁵ У Расіі, пасля вывазу туды „матэрыялаў Літоўскай метрыкі”, у яго змест пачалі ўключаць ужо ўсю „сукупнасць архіўных дакументаў” і наўпрост трактаваць метрыку дзяржаўны архіў. Рэцэнзенты прызнавалі вырашальную ролю ў гэтым працы С.Л. Пташыцкага і яго працы „Описание книг

дел, по нашему мнению, не противоречит тому, что сами документы вышли из центральных канцелярий ВКЛ и архива Л(итовской) М(етрики) [...] Нынешний состав фонда вполне соответствует определению Л(итовской) М(етрики) как государственного архива ВКЛ”; „На наш взгляд, опись [Литовской метрики от 11 марта] 1623 г. свидетельствует о начавшемся уже в конце XVI в. перерастании Л(итовской) М(етрики) из сосредоточия книг записей в государственный архив, ибо в опись включены книги местных учреждений земель, вошедших в то время в состав ВКЛ (Смоленск, Полоцк и др.)”: *ibidem*, s. 88.

³⁴ *Ibidem*, s. 86, 88.

³⁵ „В XVI в. термин »метрика« начал постепенно приобретать более широкое значение. В этот период к составу Л(итовской) М(етрики) стали причислять всю совокупность документов, в том числе и **подлинные грамоты, хранившиеся параллельно с материалами »метрики« в казне Вильнюсского замка.** Была даже составлена опись ранних пергаментных грамот 1386–1491 гг., хотя эти документы, по справедливому замечанию П. Гримстед, **являясь частью государственного архива ВКЛ как действующего учреждения,** не должны были бы рассматриваться в составе Л(итовской) М(етрики) при строгом соблюдении изначального ее состояния» (выделена А.Л.): *ibidem*, s. 87.

и актов Литовской метрики” (1887 г.). Яны канстатавалі замацаване такога погляду на „Літоўскую метрыку” ў савецкай гістарычнай навуцы са спасылкай на М.Г. Беражкова і М.М. Улашчыка³⁶. Аўтары згадалі таксама і аб „радзівілаўскай” частцы комплексу арыгіналаў, аднак дадзенай праблеме не надалі асаблівага значэння, а гісторыю валодання родам „сапраўднымі граматамі” прадставілі павярхоўна, бачылі яе натуральным вынікам працэсаў дакументацыйнага забеспячэння кіравання ў ВКЛ³⁷.

Варта заўважыць, што шэраг сцвярджэнняў, прыведзеных у рэцэнзіі, не толькі адлюстроўвалі пазіцыю аўтараў кнігі „The Lithuanian Metrica« in Moscow and Warsaw” (часам, на наш погляд, не зусім дакладна і поўна), але і адлюстроўвалі, хутчэй, уласныя ўяўленні рэцэнзентаў аб комплексе арыгіналаў актаў. Яны заслугоўваюць асобнага крытычнага асэнсавання. Так, меркаванне аб тым, што ў XVI ст. арыгіналы актаў разам з „усёй сукупнасцю дакументаў” сталі „залічваць” да складу Метрыкі ВКЛ – не дастаткова абгрунтаванае. Уласна П. Кэнэдзі Грымстэд яго аспрэчвала (гл. вышэй). Пазіцыя саміх аўтараў адносна дадзенага пытання таксама не выглядае адназначнай. Разглядаючы гэты факт, яны спасылаюцца на „опись ранних пергаментных грамот 1386–1491 гг.” з датыроўкай, якая паўтарае датыроўку П. Кэнэдзі Грымстэд. У апошняй меўся на ўвазе вопіс 1570–1584 гг. са складу кніг запісаў №№ 1 і 2 Метрыкі ВКЛ³⁸. Дакументы яго, аднак, датуюцца шырэй – 1380–1570 гг. Ні змест данага вопісу, ні факт яго ўключэння ў склад кніг Метрыкі ВКЛ

³⁶ „Под влиянием точки зрения С. Пташицкого утвердилось представление о Литовской метрике как о государственном архиве ВКЛ, которое принято в основном в советской исторической науке (Н.Г. Бережков, Н.Н. Улащик)”: *ibidem*, s. 87.

³⁷ „Подлинные грамоты в силу своих функций организационно-распорядительной и регламентирующей документации рассылались на места и откладывались в канцеляриях и архивах местных учреждений или частных лиц. Многие из них попали в дальнейшем в архив Радзивиллов в Несвиже, где находились вплоть до начала первой мировой войны”: *ibidem*, s. 87. Вядома, што Радзівілы валодалі асноўнай масай ранняй часткі комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ. У склад іх прыватных архіўных збораў гэтыя дакументы патрапілі ў другой палове XVII ст., але не натуральным шляхам, а з парушэннем існуючага парадку і распараджэнняў упаўнаважаных органаў дзяржаўнай улады ВКЛ. У замежнай навуцы азначаныя даныя былі вядомыя ўжо ў пач. 30-х гг. XX ст. Як адзначалася, з імі на прыкладзе даследаванняў Я. Якубоўскага быў знаёмы, напрыклад, М.Г. Беражкоў.

³⁸ P. K. Grimsted, *Czym jest i czym była Metryka Litewska?* s. 80, 81.

не даюць падставаў сцвярджаць, што зафіксаваныя ў ім дакументы з'яўляліся часткай Метрыкі ВКЛ і што ў XVI ст. да іх прымянялася яе назва³⁹. П. Кэнэдзі Грымстэд прыводзіла даную крыніцу і факт яе ўключэння ў форме асобных кніг у склад метрыкі як недарэчнасць, адну з прычын распаўсюджання памылковага ўяўлення аб аднясенні арыгіналаў да зместу тэрміна „Літоўская метрыка“⁴⁰. Названы вопіс са складу кніг Метрыкі ВКЛ і пазней выступаў для Г.Л. Харашкевіч сведчаннем далучэння арыгіналаў „актаў і грамат“ да „метрыкі ВКЛ“, што нельга прызнаць цалкам справядлівым (гл. ніжэй аналіз артыкула „Литовская метрика, состав и пути формирования“).

Тэкст рэцэнзіі Г.Л. Харашкевіч і А.С. Свяценкі ўтрымлівае яшчэ адну пазіцыю, прынцыпова важную для разгляду эвалюцыі ўяўленняў у савецкай навуцы аб такім аб'екце як комплекс арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння і гісторыя яго тэрміналагічнага станаўлення. У прыватнасці, у ім адзначалася: „П. Грымстэд выбрала другой путь – от наиболее полного и широко известного «Описания» 1887 г. к содержанию описей XVII–XVIII вв., что можно объяснить тем, что ее интересовала судьба документов Литовской метрики в более поздний период их существования (после Люблинской унии). С этого времени «Литовскую метрику» следует рассматривать уже как **исторический архив упраздненного государственного образования – ВКЛ в составе Речи Посполитой**” (выдзелена А.Л.)⁴¹. Змешчаны Г.Л. Харашкевіч і А.С. Свяценка ў дадзеным фрагменце погляд нельга расцэнюваць як погляд П. Кэнэдзі Грымстэд. Такая трактоўка можа ўказваць на схільнасць П. Кэнэдзі Грымстэд да трактавання архіваў ВКЛ і Польшчы як аднаго цэлага. Аднак, гэта не так. Тэзіс аб страце дзяржаўнасці Вялікім Княствам пасля 1569 г., акрэслены ў рэцэнзіі, дэманструе сабой адно з уяўленняў, распаўсюджаных у расійскіх урадавых і навуковых колах яшчэ канца XVIII – пач. XX ст., адну з гістарыяграфічных канцэпцый расійскай і пазней савецкай гістарычнай навукі, а таксама погляд, пашыраны да нядаўняга часу ў польскай гістарыяграфіі. Згодна з гэтай ідэяй, пасля Люблінскай уніі ВКЛ губляла незалежнасць і падпарадкоўвалася Польшчы з адпаведнымі наступствамі для сваіх

³⁹ *Opisanie dokumentov i bumag*, s. 325–473; *Lietuvos Metrika*, Kn. Nr. 1.

⁴⁰ P. K. Grimsted, *Czym jest i czym była Metryka Litewska?* s. 58, 81–83.

⁴¹ A. L. Horoshkevich, A. S. Svetenko, [rec.] P. Kennedy *Grimsted pri uchastii I. Sulkovskoj-Kurasevoj*, s. 87.

дзяржаўных інстытутаў. Сама Г.Л. Харашкевіч раней з прыкрасцю канстатавала, што даныя ўяўленні былі распаўсюджаны „з часоў Т. Нарбута”⁴². Як падаецца, П. Кэнэдзі Грымстэд не прапагандавала, а, наадварот, спрабавала пераадолець негатыўныя наступствы такога падыходу для архіўнай спадчыны ВКЛ. Як вядома, вывезеныя ў канцы XVIII ст. з Варшавы архівы ў агульным трактаваліся як „польскія”. Пазнейшы падзел матэрыялаў паміж краінамі і ўстановамі, іх упарадкаванне ў расійскіх архівах адбываліся ва ўмовах недахопу дакладных даных аб паходжанні дакументаў і іх прыналежнасці да тых або іншых архіваў Рэчы Паспалітай ці без уліку гэтага, што і прывяло да штучнага аб’яднання матэрыялаў рознага паходжання ў фондзе (калекцыі) пад назвай „Літоўская метрыка”⁴³.

У 1989 г. Г.Л. Харашкевіч быў падрыхтаваны грунтоўны артыкул, спецыяльна прысвечаны праблеме Метрыкі ВКЛ – „Литовская метрика, состав и пути формирования”. Услед за згаданымі вышэй замежнымі вучонымі савецкая даследчыца паспрабавала разгорнута разгледзіць эвалюцыю ў навуцы сэнсу тэрміна (паняцця) „Літоўская метрыка”⁴⁴, генэзіс падыходаў да трактавання метрыкі як дзяржаўнага архіва ВКЛ, абгрунтаванасць выкарыстання такога абазначэння ў якасці назвы адпаведных фондаў у ЦДАСА СССР і AGAD. У гэтым

⁴² А. Л. Horoshkevich, *K istorii izdaniya i izuchenija Litovskoj metriki*, s. 70.

⁴³ Сама фармулёўка тэматыкі прац П. Кэнэдзі Грымстэд, мэты, якія яна ставіла перад сабой сведчаць аб тым, што даследчыца не бачыла ў ВКЛ і Каралеўстве Польскім адну дзяржаву як мінімум у частцы функцыянавання самастойных дзяржаўных канцылярыяў, трактавала „архіў ВКЛ” як асобны ад падобных збораў Каралеўства Польскага. Уласна з праблемы ігнаравання данага факта пры архівізацыі ў Расіі вывезеных з Рэчы Паспалітай дакументаў дзяржаўных архіваў, з патрэбы тэрміналагічнай дыферэнцыяцыі аб’ектаў П. Кэнэдзі Грымстэд звычайна і пачынала свае тэксты па тэме. Гарантам аб’ектыўнага погляду на праблему выступала і яе суаўтарка – І. Сулкоўская-Курасёва, якая ў 1950-я – 1980-я гг. з’яўлялася адным вядучых у Польшчы спецыялістаў у тэме Метрыкі Каралеўства Польскага, а таксама Метрыкі ВКЛ. У сваіх працах яна прадстаўляла ўсе гэтыя аб’екты як дакументальныя зборы двух асобных дзяржаў – Каралеўства Польскага і ВКЛ. Літаратура і характарыстыка поглядаў на аб’ект нашага даследавання гл. падрабязней: А. М. Latushkin, *Kompleks aryginalaj aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ŭ pol'skaj*, s. 42–52; idem, *Kompleks aryginalaj aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ŭ pracah amerykanskaj dasledchycy*.

⁴⁴ Слова „тэрмін” і „паняцце” Г.Л. Харашкевіч ужывала тут як сінонімы.

даследаванні змягчаліся ўжо крыху іншыя погляды, чым у 1986 г. у рэцэнзіі на кнігу П. Кэнэдзі Грымстэд і яе суаўтаркі. Так, у 1989 г. Г.Л. Харашкевіч ужо сама канстатавала факт змены зместу і формы тэрміну ў часе, яго неадпаведнасць складу тагачасных архіўных фондаў, існаванне істотных супярэчнасцей у значэнні тэрміна ў гістарыяграфіі тэмы ў розных краінах, напрыклад, у польскай і расійскай навуковай літаратуры. У першай – па аналогіі з Метрыкай Каралеўства Польскага ў склад Метрыкі ВКЛ залічваліся толькі кнігі з копіямі актаў, што ствараліся ў вялікай і малой канцылярыях ВКЛ. У расійскай жа гістарыяграфіі „Літоўскай метрыкай” называлі масіў дакументацыі больш шырокі за кнігі з копіямі актаў і трактавалі метрыку як „дзяржаўны архіў ВКЛ”. Г.Л. Харашкевіч прымала погляд, згодна з якім апошні падыход аформіўся ў выніку дзейнасці архівістаў Кіруючага Сената Расійскай Імперыі, а пазней – быў замацаваны ў працы С.Л. Пташыцкага „Описание книг и актов Литовской метрики” (1887 г.). Даследчыца прызнавала, што адпаведныя фонды ЦДАСА СССР і AGAD як па сваім складзе, так і па прынцыпах іх унутранай арганізацыі (прыкмета класіфікацыі – выключна змест кніг, а не іх паходжанне) – штучна створаныя ў выніку дзейнасці супрацоўнікаў тых або іншых архіўных устаноў на розных этапах захоўвання Метрыкі ВКЛ. Яны не адлюстроўваюць у поўнай меры яе першапачатковай структуры і складу, фактычна ўяўляюць сабой не фонды, а калекцыі з кнігамі Метрыкі ВКЛ у сваёй аснове. Адна з галоўных высноваў даследчыцы – іх тагачасныя назвы ў ЦДАСА СССР і AGAD сапраўды варта лічыць умоўнымі, так як кожны з фондаў уключае матэрыялы, што склаліся ў выніку дзейнасці некалькіх фондаўтваральнікаў: ЦДАСА СССР – кнігі канцылярыі канцлера і падканцлера (большая частка фонду); архівы мясцовых устаноў ВКЛ (кнігі ваяводскіх судаў), прыватныя архівы (архіў канцлера А.М. Гаштольда); AGAD – пераважна архіўна-ўліковая дакументацыя XVIII ст., што створана ў межах працэсаў архівацыі матэрыялаў Метрыкі ВКЛ у Варшаве⁴⁵. Такім чынам, у адрозненні ад уяўленняў 1986 г., у 1989 г. Г.Л. Харашкевіч падзяліла дадзенае меркаванне П. Кэнэдзі Грымстэд і І. Сулкоўскай-Курасёвай (гл. вышэй).

Даследчыца падвергла таксама крытыцы і ключавы элемент тэрміна – слова „Літоўская” на карысць „метрыка Вялікага Княства

⁴⁵ A. L. Horoshkevich, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovaniya*, s. 11–12, 24–25.

Літоўскага”, як больш апраўданага гістарычна і адлюстраванага ў крыніцах⁴⁶. У гэтым яна была не першай, а фактычна падтрымала выказаныя раней меркаванні іншых савецкіх вучоных – гісторыкаў М.П. Кавальчанкі і Г.Я. Галенчанкі (гл. ніжэй). Ёю справядліва ўказвалася, што сам тэрмін „метрыка” першапачаткова ўзнік у сярэднявечных канцылярыях Каралеўства Польскага і ВКЛ і азначаў менавіта „кнігі копій дакументаў, што выйшлі з цэнтральных канцылярый”. Аналаг тэрміна ў краінах Заходняй Еўропы – рээстр, рэгістр, рэгест⁴⁷. Гэтым тлумачэннем Г.Л. Харашкевіч выпраўляла ранейшыя недакладнасці перакладу слова „метрыка” ў гістарыяграфіі СССР, дзе пад ім часта разумелі „архіў”. Разам з тым, даследчыца карысталася тэрмінам „архіў Літоўскай метрыкі”. Узнікненне гэтага аб’екта яна звязвала з часам перамяшчэння кніг метрыкі з Вільні ў Варшаву ў 40-я гг. XVIII ст. Працэс архівацыі Метрыкі ВКЛ меў форму „рэарганізацыі матэрыялаў” у 1740–1765 гг., сістэматычнага апісання і ўліку кніг у 1747–1751 гг. і стварэння новага пераплёту ў 80-я гг. XVIII ст.⁴⁸ Па меркаванні гісторыка першыя прыкметы данай з’явы можна заўважыць ужо ў канцы XVI ст., што праявілася ў капіраванні кніг Метрыкі ВКЛ⁴⁹. Так або іначай, разважанні даследчыцы аб „архіве Літоўскай метрыкі” як аб дастаткова позняй з’яве, указвалі на спрэчнасць уяўленняў аб Метрыцы ВКЛ як аб архіве ўжо з моманту свайго ўзнікнення.

Прыведзеныя вышэй назіранні, як і аргументацыя, што аспрэчвала справядлівасць прымянення да Метрыкі ВКЛ у форме адпаведных фондаў у ЦДАСА СССР і AGAD азначэння „дзяржаўны архіў”, уяўляюцца

⁴⁶ У артыкуле Г.Л. Харашкевіч выкарыстоўвае абодва тэрміны – і „Літоўская метрыка”, і „метрыка ВКЛ”.

⁴⁷ A. L. Horoshkevich, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovanija*, s. 11–13.

⁴⁸ „В Варшаве метрика перестала осознаться как делопроизводственные бумаги учреждения, а превратилась в архив метрики” (выдзелена А.Л.): *ibidem*, s. 23–24. Адметны той факт, што ў фондзе „Archiwum Warszawskie Radziwiłłow” ў AGAD захоўваецца рээстр дакументаў агульнадзяржаўнага значэння ад 1 чэрвеня 1729 г. Ён ужо ўтрымлівае назву „Архіў метрыкі вялікай канцылярыі ВКЛ” (польск. м. – „Archivum Metryki Kancellaryei w(telkiej) WXL”): AGAD, AR, Dz. II: Dokumenty historyczne, sygn. 2460: Regestr Pact, Hramot, Correspondentyi [...]”, 1729.06.01, ss. 15, 21. Гл. падрабязней: А. М. Latushkin, *Ljos radzivilauskaj chastki arhiva*, s. 3–15.

⁴⁹ A. L. Horoshkevich, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovanija*, s. 23. Разавае прымяненне тэрміна “архіў Літоўскай метрыкі” у дачыненні да падзей першай паловы XVI ст., гл.: *ibid.*, s. 19.

выключна важнымі. Яны падкрэслівалі розніцу паміж Метрыкай ВКЛ – капіярыем створаным з мэтамі ўлікова-даведачнага, прававога і іншага характару – і актамі комплексу арыгіналаў агульнадзяржаўнага значэння, што ўжо самі сабой ўяўлялі безумоўную каштоўнасць і падлягалі не абмежаванаму ў часе захоўванню адразу з моманту свайго стварэння.

Трэба падкрэсліць, што разважанні даследчыцы у першую чаргу пераследвалі мэту правільнага разумення назваў адпаведных фондаў з дакументамі Метрыкі ВКЛ у ЦДАСА СССР і AGAD і гарманізацыі падыходаў польскіх і савецкіх вучоных да публікацыі матэрыялаў гэтага масіва⁵⁰. Яны, аднак, не даюць падставаў заключыць, што аўтарка ўвогуле адмаўлялася ад характарыстыкі Метрыкі ВКЛ як уласна дзяржаўнага архіва. Так, у тым жа артыкуле Г.Л. Харашкевіч выразна трактуе гэты аб'ект як аснову „дзяржаўнага архіва ВКЛ”, або як уласна сам гэты архіў⁵¹. У якасці сіноніма ёю ўжываецца таксама тэрмін „архіў ВКЛ”. Кнігі Метрыкі ВКЛ – частка гэтага збора або ўласна

⁵⁰ Ф. 389 ЦДАСА СССР – не толькі „Літоўская метрыка”; AGAD – не столькі „Літоўская метрыка”, колькі матэрыялы яе апрацоўкі і інш. Праца над праектам выдання Метрыкі ВКЛ была распачата інстытутамі гісторыі АН СССР і Польскай Акадэміяй Навук у лютым 1979 г. Па сцвярджэнні Г.Л. Харашкевіч на 1989 г. польскі бок планаваў выданне, укладаючы ў тэрмін „Літоўская метрыка” значэнне больш шырокае – „дзяржаўны архіў” (!), г. зн. не толькі кнігі-копій. Савецкі ж бок – толькі кнігі-копій: Horoshkevich, A.L. Litovskaja metrika, sostav i puti formirovaniya. S. 26–27. Параўнай з поглядам таго ж аўтара ў тым жа артыкуле на розніцу трактоўкі тэрміна „Літоўская метрыка” ў замежнай і савецкай гістарыяграфіі: Horoshkevich, A.L. Litovskaja metrika, sostav i puti formirovaniya. S. 11–12. Пл. таксама: P. K. Grimsted, *Czym jest i czym była Metryka Litewska?* s. 56, przym. 3.

⁵¹ „Наиболее древние книги – это книги копий жалованных, которые были фундаментом **государственного архива** феодальных политических образований того времени [...] Думается, собрание подобных книг копий жалованных грамот центральной власти можно считать **государственным архивом**” (выдзелена А.Л.); A. L. Horoshkevich, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovaniya*, s. 13; „Книги Литовской метрики выполняли функции и делопроизводственных материалов, и **государственного архива**” (у дачыненні да найстаражытнейшай з кніг – т. зв. „кнігі данін Казіміра” і некаторых больш позніх): *ibidem*, s. 15; „Совмещение в одном лице двух должностей [канцлера ВКЛ и виленского воеводы] привело к поступлению материалов, возникших в процессе деятельности виленского воеводы, в **государственный архив ВКЛ**” (у дачыненні да кніг з матэрыяламі ваяводскіх судоў, што патрапілі ў склад Метрыкі ВКЛ) (выдзелена А.Л.): *ibidem*, s. 18.

ён сам⁵². Адначасова ў значэнні „Літоўская метрыка” (“метрыка ВКЛ”) вучонай прымяняецца тэрмін „архіў вялікакняскай канцылярыі” (руск. м. – „архив великокняжеской канцелярии”)⁵³. Розніца ў выбары таго або іншага з прыведзеных вышэй абазначэнняў – „архіў вялікакняскай канцылярыі” і „дзяржаўны архіў ВКЛ” / „архіў ВКЛ” – і разумення яго як дзяржаўнага архіва залежыць ад становішча аб’екта ў часе, аднак – не заўжды паслядоўна. Першае з абазначэнняў адносіцца Г.Л. Харашкевіч да перыяду ВКЛ і часу функцыянавання дзяржаўнай канцылярыі. Яна піша: „Разрастаніе паняття «архива великокняжеской канцелярии в государственнй архив», это общее явление для всех средневековых государств, имело в ВКЛ и свои особенности. Завершение этого процесса приходится «на время, когда исчезло то государство», нужды которого призвана была обслуживать Литовская метрика, однако, ее материалы использовались тем же классом феодалов, для поддержания статуса которого в более раннее время они были созданы”⁵⁴. Далей ёю вядзецца гаворка пра падзеі XIX ст. Гэта дазваляе заключыць, што пад завяршэннем працэса фарміравання дзяржаўнага архіва даследчыца мела на ўвазе штучнае аб’яднанне вывезеных з Варшавы дакументаў рознага паходжання ў архіве Кіруючага Сената ў адным масіве пад назвай „Літоўская метрыка”. Такім чынам, тут савецкая вучоная зноў бачыла ў Метрыцы ВКЛ дзяржаўны архіў у час не раней за канец XVIII ст. Атрыманне метрыкай такой якасці звязвалася ёю са знешнімі фактарамі – сілавое спыненне дзейнасці архіваўтваральніка і вываз яго дакументальнай спадчыны за межы краіны. Аднак, сыходзячы з шэрагу іншых цытат вучонай, прыведзеных вышэй, Метрыка ВКЛ мела характар дзяржаўнага архіва ўжо ў перыяд ВКЛ, фактычна ад пачатку свайго існавання.

У тым жа артыкуле Г.Л. Харашкевіч непасрэдна закранала тэму комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння. Пры гэтым яна, як правіла, апелявала да дасягненняў польскай і амерыканскай гістарычнай навукі, у прыватнасці, прац Я. Якубоўскага, І. Сулкоўскай-Курасёвай, П. Кэнэдзі Грымстэд. Так, як, зрэшты, і ў 1986 г., яна

⁵² „Опись [от 11 марта] 1623 г. знает этот термин [метрика] в двух значениях, как собрание книг **архива ВКЛ** (в заголовке) и как обозначение отдельной книги” (выдзелена А.Л.): *ibidem*, s. 12. Гл. таксама: *ibidem* s. 17, 21.

⁵³ *Ibidem*, s. 23–24.

⁵⁴ *Ibidem*.

адзначала адасобленасць комплексу арыгіналаў ад Метрыкі ВКЛ і яго надзвычайную каштоўнасць для дзяржавы⁵⁵. Гісторык падтрымлівала і прынцыповую пазіцыю П. Кэнэдзі Грымстэд адносна неабходнасці адрознення Метрыкі ВКЛ ад арыгіналаў актаў па прыкмеце капійнасці⁵⁶.

У тым жа тэксце Г.Л. Харашкевіч зноў згадала і аб захоўванні арыгіналаў дакументаў агульнадзяржаўнага значэння ў Нясвіжскім архіве Радзівілаў. Яна стала адной з першых у савецкай гістарыяграфіі, хто ўказаў на факт фальсіфікацыі прывілея Жыгімонта Аўгуста Мікалаю Янавічу Радзівілу ад 3 лістапада 1551 г. на такое права, апелюючы пры гэтым да прац Я. Якубоўскага і І. Сулкоўскай-Курасёвай⁵⁷. Аднак, склад і значэнне радзівілаўскай часткі комплексу, яе патэнцыял як часткі дзяржаўнага архіва ВКЛ у межах прыватнага збора ёю не раскрываліся. У сваёй працы Г.Л. Харашкевіч сцвярджала аб наяўнасці ў АГАД толькі асобных актаў нясвіжскага паходжання, якія, відаць, асацыяваліся ў яе з актамі агульнадзяржаўнага значэння. Гэта, аднак, не былі пазіцыі знакавыя для комплексу арыгіналаў, іх апісанне – вельмі сціслае і не дае магчымасці падцвердзіць саму прыналежнасць да комплексу⁵⁸. Развіваць тэму ў названым тэксце вучоная не спрабавала. У сваёй працы яна сканцэнтравалася на пытанні фарміравання дзяржаўнага архіва пераважна ў межах комплексу кніг Метрыкі ВКЛ. Архіў Нясвіжскай

⁵⁵ „Как неоднократно подчеркивали исследователи, в том числе и И. Сулковска-Курасева, многие договорные грамоты не входили ни в какой отдельный раздел метрики, хранились в особых «скрынях», составляя драгоценную часть великокняжеской казны. Их копирование, в особенности в конце XV – нач. XVI в., производилось лишь в исключительных случаях, когда в непосредственной внешнеполитической деятельности появлялась нужда в апелляции к этим документам”: *ibidem*, s. 21–22.

⁵⁶ „Подчеркивая коренную противоположность метрики, как собрания книг копий, подлинным грамотам, выдаваемым господарем, П. Гримстед не останавливается на вопросе о том, какими путями заносились копии в эти книги” (выдзелена А.Л.): *ibidem*, s. 14 (П. Кэнэдзі Грымстэд карысталася тэрмінам „арыгінал”, а не „сапраўдны акт”, руск. м. – „подлинник”). Згаданае ў цытаце пытанне выступіла аб’ектам спецыяльнага разгляду Г.Л. Харашкевіч, у прыватнасці, праз вывучэнне праблемы капіявання ў ранніх кнігах Метрыкі ВКЛ міждзяржаўных пагадненняў. Дадзеныя назіранні – варты прызнаць істотным унёскам у гістарыяграфію не толькі Метрыкі ВКЛ, але і комплексу арыгіналаў актаў: *ibidem*, s. 21–23, 26, 30.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 19, 29.

⁵⁸ „Кроме того, в архив Радзивиллов попали пергаменные документы, касающиеся Вольны. Они хранились в Несвиже до 20-х гг. XIX в., а затем были перемещены в АГАД”: *ibidem*, s. 19.

ардынацыі цікавіў даследчыцу найперш у даным аспекце (напрыклад, кніга запісаў Метрыкі ВКЛ 1516–1518 гг. з яго складу ў AGAD, выяўленая І. Сулкоўскай-Курасёвай).

Да пытання аб уяўленнях Г.Л. Харашкевіч пра ўзаемадачынненні Метрыкі ВКЛ і комплекса арыгіналаў актаў, а таксама іх абодвух – з дзяржаўным архівам ВКЛ можна дадаць наступнае. Погляды даследчыцы на захоўванне Метрыкі ВКЛ у ранні перыяд яе гісторыі – XV – сярэдзіна XVI стст. – грунтаваліся на даных М.К. Любаўскага аб дзяржаўным архіве ВКЛ⁵⁹. Як вядома, М.К. Любаўскі распаўсюджваў гэту назву і на комплекс арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння⁶⁰. Такім чынам, у тэрмінасістэме даследчыцы гэты аб'ект па стану на XV – сярэдзіну XVI ст. тэрэтычна таксама адносіўся да „дзяржаўнага архіва” – з'яўляўся яго часткай. Гэта выснова падцвярджаецца ў іншых яе працах.

Нагледзячы на ўсё вышэйадзначанае ў канцы свайго артыкула Г.Л. Харашкевіч засведчыла пазіцыю, згодна з якой комплекс арыгіналаў далучаўся ёю да Метрыкі ВКЛ, а гэта падзея адбылася ў XVI ст. У прыватнасці, яна піша: „К фонду метрики ВКЛ, в XVI в. судя по описи [от 11 марта] 1623 г., были присоединены подлинные грамоты и даже архив одного из частных лиц [Ольбрахта Мартиновича Гаштольда], хранившихся в великокняжеской казне”⁶¹. Застаецца пытаннем, на падставе чаго вучоная зрабіла такую выснову. Наколькі вядома, вопіс кніг Метрыкі ВКЛ ад 11 сакавіка 1623 г. зусім не згадвае аб комплексе арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння і дакументах архіва А.М. Гаштольда⁶². Гэтыя масівы адлюстроўвае толькі рэестр ад 26 лістапада 1623 г., невядомы яшчэ навуцы ў 1989 г. Магчыма, даследчыцай меўся на ўвазе вопіс 1570–1584 гг. са складу кніг заісаў

⁵⁹ „Литовская метрика в XV – начале XVI вв. хранилась в великокняжеской казне – скарбе ВКЛ и зачастую идентифицировалась с архивом казны [...] В ВКЛ отделение Литовской метрики от скарбовой кладовой, по мнению М.К. Любавского, произошло при Миколае Яновиче Радзивиле в середине XVI в.”: *ibidem*, s. 13.

⁶⁰ А. М. Latushkin, *Kompleks aryginalaŭ aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Krnjastva Litoŭjskaga ŭ rasijskaj darjevaljucyjnaj gistaryjagrafii*, s. 63–85.

⁶¹ А. Л. Horoshkevich, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovanija*, s. 25.

⁶² G. J. Golenchenko, *Reestr knig metriki velikogo krnjazhestva Litovskogo 1623 g.*, [w:] *Issledovanija po istorii Litovskoj metriki*, s. 336–374.

№№ 1 і 2 Метрыкі ВКЛ⁶³. Відавочна, на яго ў каментарах да сваёй думкі і спасылкаецца вучоная (называе яго „вопісам 1588 г.”)⁶⁴. Дадзенае сцвярдженне кантраставала з іншымі меркаваннямі вучонай адносна самастойнасці комплексу, выказанымі ў тым жа тэксце. Фактычна яно зноў вяртала погляды на праблему да іх першапачатковага стану.

Такім чынам, выкладзеныя ў працах савецкага перыяду думкі Г.Л. Харашкевіч адносна „Літоўскай метрыкі” і арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння дэманструюць паступовы ўздым пазіцыі апошняга з названых аб’ектаў у сістэме навуковых уяўленняў вучонай, разгляд яго як масіва адасобленага ад Метрыкі ВКЛ, як самастойнай часткі дзяржаўнага архіва ВКЛ. Аднак, гэта пазіцыя не была трывалай і паслядоўнай. Недастаткова таксама падставаў каб сцвярджаць аб поўнай пераацэнцы зробленай Г.Л. Харашкевіч на карысць значэння аб’екта і яго прыярытэтнага статусу ў структуры архіва ВКЛ у параўнанні з метрыкай.

Ужо ў перыяд СССР Г.Л. Харашкевіч займела важкі аўтаратыт у навуковым свеце як спецыяліст у галіне метрыцыяны. Гэтым тлумачыцца высокае значэнне яе поглядаў на гэту праблему дзяржаўнага архіва ВКЛ. Для цэласнага ўяўлення мэтазгодна сцісла ахарактарызаваць іх стан у постсавецкі перыяд. Па пазнейшых працах доктара гістарычных навук яе падыходы да комплексу арыгіналаў актаў высветліць дастаткова складана. Адносна другога з аб’ектаў – Метрыкі ВКЛ – яны істотна не змяніліся, аднак і не былі непарушнымі. У 1998 г. даследчыца адзначала ў кантэксце перамяшчэнняў і страт дакументальнай спадчыны цэнтральных органаў улады ВКЛ, што Метрыка ВКЛ заключала ў сабе хоць і значную, але толькі частку „дзяржаўнага архіва княства” нароўні з „граматамі” або „актавымі матэрыяламі Вялікага княства Літоўскага”⁶⁵. У 1999 г. Г.Л. Харашкевіч

⁶³ *Opisanie dokumentov i bumag*, s. 325–473; *Lietuvos Metrika, Kn. Nr. 1*.

⁶⁴ A. L. Horoshkevich, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovanija*, s. 25–26, 30.

⁶⁵ „Актовые материалы Великого княжества Литовского и его метрики, в значительной части включавшей государственный архив княжества, имели трагическую судьбу. В конце XVIII – начале XIX вв. они покинули место своего прежнего, хотя и не первого хранения, чтобы быть перевезенными в Россию. Отдельные грамоты в 1923 г. были переданы в Польшу, где большая часть их погибла в годы Второй мировой войны” (выделена А.Л.): A. L. Horoshkevich, *Dokumenty nachala XV v. o russko-litovskih otnoshenijah*, s. 204. З цытаты таксама вынікае, што пэўныя „граматы”, перададзеныя Расіяй Польшчы ў адпаведнасці з Рыжскай дамовай 1921 г., Г.Л. Харашкевіч адносіла да архіўнай спадчыны ВКЛ.

зноў дэкларавала погляд на Метрыку ВКЛ як на дзяржаўны архіў ВКЛ, аднак прадаўжала падзяляць меркаванне П. Кэнэдзі Грымстэд аб калекцыйным характары створанага на яе аснове архіўнага фонда № 389 Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў (ён жа раней – ЦДАСА СССР). У артыкуле, прысвечаным памяці савецкага гісторыка У.Ц. Пашуты, аналізуючы гістарычную ролю вучонага ў праекце публікацыі кніг Метрыкі ВКЛ у СССР, яна адназначна называла „Літоўскую метрыку” – калекцыйнай, адпаведна саму назву „Літоўская метрыка” суправаджала словазлучэннем „так званая”⁶⁶. У пазнейшай працы арыгіналы актаў агульнадзяржаўнага значэння знешнепалітычнага характару даследчыца выразна абазначала як частку „дзяржаўнага архіва Вялікага княства Літоўскага” (2003 г.)⁶⁷.

Разам з тым, можна заўважыць, што тэрміналагічная дыскусія вакол Метрыкі ВКЛ мела для Г.Л. Харашкевіч, хутчэй, другараднае значэнне ў параўнанні з іншымі накірункамі яе даследавання. У 1997 г. у артыкуле прысвечаным лёсу праекта выдання кніг Метрыкі ВКЛ Г.Л. Харашкевіч прызнавала права на існаванне абодвух азначэнняў у дачыненні да „Літоўскай метрыкі”, г. зн. і „архіў вялікакняскай канцылярыі”, і „дзяржаўны архіў Вялікага княства Літоўскага”. Пры гэтым яна падкрэслівала прыярытэтнае значэнне факта каштоўнасці Метрыкі ВКЛ як гістарычнай крыніцы ў параўнанні з іншымі

Яна, аднак, не ўказвае якія канкрэтна. Як вядома, асноўная маса вывезеных з Варшавы ў 1794 г. арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння, у тым ліку міжнародных дамоваў паходзіла з архіваў Каралеўства Польскага.

⁶⁶ „Другое важное публикаторское начинание В.Т. Пашуты связано с так называемой Литовской метрикой – коллекцией, где находятся государственные архив Великого княжества Литовского, частные архивы канцлеров и подканцлеров, некоторые местные архивы. Судьба этой коллекции трагична, как история ее публикации”: А. Л. Horoshkevich, *Poslednie publikatorskie nachinanija V.T. Pashuto i ih sud'ba*, [w:] *Vostochnaja Evropa v istoricheskoj retrospektive k 80-let V.T. Pashuto*, red. T.N. Dzhakson, E. A. Mel'nikova, Moskva 1999, s. 295.

⁶⁷ „В тех странах, где государственная власть была слабее, нежели в Российском царстве, хранение внешнеполитических документов было организовано значительно хуже. Так, польский король и великий князь литовский порой не знал, где находятся **важнейшие внешнеполитические договоры**. Лишь благодаря копированию Литовской Метрики в конце XVI в. сохранился комплекс материалов **этой части государственного архива Великого княжества Литовского**” (выделена А.Л.): А. Л. Horoshkevich, *Rossija v sisteme mezhdunarodnyh otnoshenij serediny XVI veka*, Moskva 2003, s. 9.

яе ўласцівасцямі⁶⁸. У 2007 г. у артыкуле, змешчаным у зборніку, прысвечаным памяці выдатнага літоўскага даследчыка Метрыкі ВКЛ Э.Д. Баніёніса, Г.Л. Харашкевіч сцісла рэзюмавала гісторыю шматгадовай тэрміналагічнай дыскусіі. Яна акрэсліла тры асноўныя кропкі гледжання, якія сфарміраваліся на той час і былі прадстаўлены ў працах С.Л. Пташыцкага, П. Кэнэдзі Грымстэд і беларускіх гісторыкаў адпаведна: 1) „Літоўская метрыка” – дзяржаўны архіў ВКЛ; 2) „Літоўская метрыка” – калекцыя дакументаў з матэрыяламі “канцылярыі княства” у сваёй аснове; 3) архіў канцылярыі вяліка князя літоўскага. Даследчыца не называла сваю пазіцыю, а яшчэ раз падкрэслівала высокую крыніцазнаўчую каштоўнасць гэтага ўнікальнага збору, незалежную ад тэрміналагічных інтэрпрэтацый. Яна толькі палічыла мэтазгодным указаць на асноўны маркер зместу „Літоўскай метрыкі” – наяўнасць у яе складзе “кніг копій”, створаных у канцы XVI ст.⁶⁹ Гэта, аднак, немалаважна, бо сведчыць аб тым, што ў тагачасных уяўленнях даследчыцы комплекс арыгіналаў актаў да Метрыкі ВКЛ ўсё ж не адносіўся.

Пэўнай увагі заслугоўваюць уяўленні аб комплексе арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ і аб дзяржаўным архіве ВКЛ іншых расійскіх гісторыкаў. Так, С.У. Думін, знаўца складу Метрыкі ВКЛ XVII ст., прапаноўваў абмежаваць паняццем „Літоўска Метрыка” увесь

---

⁶⁸ „Как бы ни называть и оценивать Литовскую метрику – считать ли ее государственным архивом Великого княжества Литовского или архивом великокняжеской канцелярии, от этого не меняется значение ее материалов”: Цыт. па.: V. S. Menzhinskij, *Metrika Velikogo knjazhestva Litovskogo v trudah A. L. Horoshkevich* [w:] *Ot Drevnej Rusi k Rossii novogo vremeni: sbornik statej: k 70-letiju Anny Leonidovny Horoshkevich*, red. A. V. Jurasov, V. L. Janin, Moskva 2003, s. 452.

⁶⁹ „Литовская метрика, как бы ее не определять (наряду с ее характеристикой как государственного архива Великого княжества Литовского существует иная: как коллекции документов, главную часть которой составляли материалы канцелярии княжества), является уникальным собранием материалов, касающихся стран Восточной и Центральной Европы. Она содержит книги копий, созданные в конце XVI в. [...] Первая точка зрения традиционна в советской историографии. Она восходит к исследованию С.Л. Пташицкого [1887 г.]. Вторую точку зрения в наши дни обосновала П. Кеннеди Гримстед [1984 г.]. В белорусском издании 2000 г. Литовская метрика названа архивом канцелярии великого князя литовского [2000 г.]”: A. L. Horoshkevich, *Problemy izdaniya Litovskoj metriki i pervaja belorusskaja publikacija*, s. 28.

архіў „Вялікай” і „Малой” канцылярый ВКЛ, які склаўся да іх ліквідацыі ў канцы XVIII ст. Па яго меркаванні, немэтазгодна далей пашыраць гэта паняцце і атаясамліваць Метрыку ВКЛ з дзяржаўным архівам ВКЛ, так як яна была „галоўным, але не адзіным дзяржаўным архівам ВКЛ”. Асноўная функцыя Метрыкі ВКЛ – фіксацыя дакументаў, што выдаваліся канцлерамі або падканцлерамі ад імя вялікіх князёў літоўскіх і каралёў польскіх і замацаваных вялікай або малой пячаткай ВКЛ⁷⁰. У якасці прыкладаў іншых дзяржаўных архіваў Вялікага Княства ён называў архіў падскарбія ВКЛ з матэрыяламі аб падаткаабкладанні, дзяржаўных выдатках і размяшчаў яго ў скарбе (30-я гг. XVII ст.)⁷¹. Комплекс арыгіналаў актаў пры гэтым не згадваўся.

М.І. Аўтакратава і А.С. Свяценка называлі „Дзяржаўным архівам” або „Сакрэтным архівам” сховішча ў Троцкім замку. Даследчыкі адносілі да яго ў першую чаргу завершаныя кнігі Метрыкі ВКЛ⁷². Варта заўважыць, што з дакладнасцю можна сцвярджаць хутчэй аб захоўванні ў названым сховішчы арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння. Тады як захоўванне там Метрыкі ВКЛ – спрэчваецца (гл. ніжэй разважанні на гэты конт Э.Д. Баніёніса). Так або іначай, можна дапусціць, што ўяўленні М.І. Аўтакратавай і А.С. Свяценка аб дзяржаўным архіве распаўсюджваліся і на арыгіналы актаў. Згодна з данымі гістарыяграфіі тэмы таго часу названае сховішча функцыянавала да пачатку XVI ст. і не пазней 1511 г. было перанесена ў Вільню.

Такім чынам, відавочна, што ў асяроддзі расійскіх даследчыкаў 80-х гг. XX ст. паняцце „дзяржаўны архіў ВКЛ” ужо не атаясамлівалася выключна з Метрыкай ВКЛ. Гэта апошняя разглядаецца хоць і як асноўны, але толькі адзін з элементаў структуры названага аб'екта. Аднак выразнае ўяўленне ўласна аб комплекс арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння, аб яго складзе і ролі ў дакументальным комплексе ВКЛ яшчэ адсутнічала. Адметнай з'явай выступае і тое, што ў гэты час сярод вучоных пашыраецца тэрмін „арыгінал” у тым жа

⁷⁰ S. V. Dumin, *Litovskaja Metrika v XVII veke*, [w:] *Issledovanija po istorii Litovskoj metryki*, s. 86–87.

⁷¹ Ibidem, s. 88.

⁷² „Государственный или Секретный архив хранил подлинные старые книги и постоянно находился в княжеском Трокайском замке”: М. І. Автократова, А. С. Светенко, *K voprosu ob istorii formirovanija i arhivnogo osvoenija fonda Litovskoj metryki*, [w:] *Issledovanija po istorii Litovskoj metryki*, s. 106.

значэнні, што раней „сапраўдны акт” (руск. м. – подлинник) у расійскай і савецкай гістарыяграфіі⁷³.

Важнае значэнне для распрацоўкі тэмы Метрыкі ВКЛ мелі працы вучоных з саюзных рэспублік, у прыватнасці, з тых, для якіх гісторыя ВКЛ з’яўлялася часткай уласнай гісторыі – Беларускай ССР, Украінскай ССР, Літоўскай ССР. Беларуска-літоўская гістарыяграфія тут прадстаўлена даследаваннямі доктара гістарычных навук Г.Я. Галенчанкі. У 1981 г. гэты вучоны першым у навуковым друку паведаміў аб адкрыцці рэестру кніг Метрыкі ВКЛ ад 1 І сакавіка 1623 г. са складу Дзяржаўнай Публічнай бібліятэкі імя М.Я. Салтыкова-Шчадрына ў Ленінградзе (зараз – Расійская нацыянальная бібліятэка ў Санкт-Пецярбурзе). Разглядаючы крыніцазнаўчую каштоўнасць адкрытага дакументальнага помніка, ён закрануў і лёс комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ⁷⁴. Вучоны тэрміналагічна адрознівае розныя часткі дакументальнай спадчыны Беларуска-Літоўскай дзяржавы. Па-першае, ён адным з першых выступіў з поглядам аб некарэктнасці самой назвы „Літоўская метрыка” на карысць „Метрыка Вялікага Княства Літоўскага”. Варыянты абазначэнняў, якія ўжывае даследчык у дачыненні да Метрыкі ВКЛ: „гаспадарскі архіў”, „архіў вялікакняскай канцэлярыі ВКЛ”, „архіў гаспадарскай або вялікакняскай канцэлярыі ВКЛ” (руск. м. – „господарский архив”, „архив великокняжеской канцелярии ВКЛ”⁷⁵; „архив господарской или великокняжеской канцелярии ВКЛ”⁷⁶. Менавіта Метрыку ВКЛ вучоны называе „Дзяржаўным архівам Вялікага княства Літоўскага”. Даны падыход ён грунтуе на гістарыяграфічнай традыцыі – дарэвалюцыйнай і сучаснай яму савецкай. Аднак склад метрыкі і сам змест гэтага тэрміна Г.Я. Галенчанка разумее тады ў духу позняга М.Г. Беражкова, г. зн. „кнігі”, без уключэння ў яе склад сукупнасці

⁷³ Такое абазначэнне акрамя Г.Л. Харашкевіч тады выкарыстоўвала, напрыклад, М.Е. Бычкова – для адрознення тэкста дакумента ў Метрыцы ВКЛ ад яго варыянта ў арыгінале акта: М. Е. Bychkova, *Dokumenty Litovskoj Metriki kak istochnik dejatel'nosti kanceljarii VKL (konec XV–pervaja chetvert' XVI vv.)*, [w:] *Litovskaja metrika. Tezisy dokladov mezhrespublikanskoj nauchnoj konferencii, aprel' 1988 g.*, Vil'njus: 1988, s. 32.

⁷⁴ G. J. Golenchenko, *Neizvestnyj reestr metriki velikogo krjazhestva Litovskogo v sobranii P. P. Dubrovskogo*, [w:] *Kniga v Belorussii – knigovedenie, istochniki, bibliografija: sbornik statej*, red. M. P. Strizhonok i in., Minsk 1981, s. 27–41.

⁷⁵ Ibidem, s. 29, 30.

⁷⁶ G. J. Golenchenko, *Knigi Litovskoj metriki po reestru 1623 g. v sovremennyh fondah CGADA*. [w:] *Litovskaja metrika. Tezisy dokladov*, s. 48.

паасобных актаў агульнадзяржаўнага значэння ў форме арыгіналаў⁷⁷. Дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі было ўласціва некалькі іншае. Мяркуючы па некаторых фармулёўках даследчыка акты комплекса арыгіналаў агульнадзяржаўнага значэння ім таксама адносіліся да „дзяржаўнага архіва ВКЛ”. На гэта ўскосна ўказвае яго ацэнка вопіса актаў архіва ВКЛ 1570–1584 г. са складу кніг запісаў №№ 1 і 2 Метрыкі ВКЛ. Той, як вядома, фіксуе фрагмент комплекса арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння, а таксама больш за 600 маёмасна-прававых актаў на вымарачныя ўладанні⁷⁸. Пры гэтым у сваім артыкуле аўтар спасылаецца на працу Я. Якубоўскага, але не выкарыстоўвае яго тэрміналогію ў дачыненні да комплекса арыгіналаў. Згодна іншай цытатай аўтара – Метрыка ВКЛ і арыгіналы актаў агульнадзяржаўнага значэння – гэта часткі „дзяржаўнага архіва ВКЛ”. Ён піша: „Реестр [от 11 марта] 1623 г. свидетельствует о том, что попытки Л. Сапеги собрать в **государственном архиве** все сохранившиеся к тому времени канцелярские книги и **важнейшие государственные документы (в т. ч. земские привилеи, «пописы» 1565, 1567 гг.)** в связи с сопротивлением Радзивиллов не были доведены до конца” (выдзелена А.Л.)⁷⁹.

Г.Я. Галенчанка не акцэнтуюе ўвагу на прыкмеце арыгінальнасці актаў комплекса. Аднак, вядома, што ў гэтым значэнні (як антыпод копіі) ён карыстаўся тэрмінам „сапраўдны акт” (руск. м. – „подлинник”, у дачыненні да кніг Метрыкі ВКЛ). Прыкмету агульнадзяржаўнага значэння актаў ён перадае праз словазлучэнне „найважнейшыя дзяржаўныя дакументы”, да якіх адносіць, напрыклад, „земскія прывілеі”, „пописы 1565 г., 1567 г.” (гл. цытату вышэй)⁸⁰.

---

⁷⁷ „Государственный архив Великого Княжества Литовского в работах дореволюционных, а также современных исследователей традиционно именуется »Литовской метрикой«. Более точное его название, отвечающее содержанию фондов и целям его образования, – книги господарской канцелярии Великого княжества Литовского или »Метрика Великого княжества Литовского«. Таково было его историческое название”: idem, *Neizvestnyj reestr Metriki Velikogo Krjazhestva Litovskogo*, s. 28.

⁷⁸ „Историки не располагают сведениями, каков был полный состав **Метрики** (старых и новых книг) в XVI – начале XVII в. Инвентарная опись *архива*, составленная вскоре после Люблинской унии, в 70-х – начале 80-х гг. (до 1584 г.), учитывала лишь незначительную **его часть**” (выдзелена А.Л.); ibidem, s. 28–29.

⁷⁹ Ibidem, s. 32. Аб рэестры ад 26 лістапада 1623 г. тады яшчэ не было вядома ў навуцы.

⁸⁰ Ibidem, s. 30, 32.

Немалаважнае значэнне для вывучэння праблемы дзяржаўнага архіва ВКЛ і яе тэрміналагічнага аспекта мае ўкраінская гістарыяграфія савецкага перыяду. Найперш тут можна адзначыць энцыклапедычны артыкул доктара гістарычных навук Д.Л. Пахілевіча (1897–1974). Ён называў Метрыку ВКЛ (укр. м. – „Литовська метрика”) „архівам дзяржаўнай канцылярыі Літоўскага вялікага княства” (укр. м. – „архів держ. канцелярії Литовського великого князівства”). У разуменні вучонага апошні складаўся з кніг, у якія ўпісваліся дакументы або іх копіі. Аднак значэнне слова „метрыка” ён раскрываў так жа, як і ў той час М.М. Улашчык – аўтар адпаведнага артыкулу ў выданні „Советская историческая энциклопедия”, г. зн. праз пераклад польскага слова „metryka” як „архіў”⁸¹.

Адно з заўважных месцаў сярод савецкіх спецыялістаў другой паловы ХХ ст. у галіне Метрыкі ВКЛ займаў супрацоўнік кафедры гістарыяграфіі і крыніцазнаўства Днепрапятроўскага дзяржаўнага ўніверсітэта М.П. Кавальскі (1929–2006). З пункту гледжання аўтарства дакументаў або архіваўтваральніка ён разглядаў метрыку (у тэрміналогіі даследчыка – „Літоўская Метрыка”, руск. м. – „Литовская Метрика”) як дакументы „вышэйшых дзяржаўных устаноў”, „вышэйшых органаў улады” ВКЛ, што фіксавалі ўнутраную і знешнепалітычную дзейнасць дзяржавы. Некалькі раней за беларускага гісторыка Г.Я. Галенчанку названы вучоны звярнуў увагу на ўмоўнасць і неадпаведнасць геаграфічнай наменклатуры тэрміна – азначэння „Літоўская”, паколькі тая ахоплівала тэрыторыю значна шырэйшую за тагачаснае разуменне гэтага слова⁸². Згодна з падыходам М.П. Кавальскага, „Літоўская Метрыка” трактавалася як сукупнасць запісаў дакументаў у кнігах канцылярыі ВКЛ, а таксама – „паасобныя зборы дакументаў”⁸³. Відавочна, што такая фармулёўка дапускала ўключэнне арыгіналаў актаў у склад метрыкі. У дачыненні да аб’екта вучоны ўжываў і такую трактоўку як „кнігі і асобныя граматы Літоўскай Метрыкі” (руск. м. –

⁸¹ D. L. Pohilevich, *Litovs'ka metrika*, [w:] *Radjans'ka enciklopedija istorii Ukraïni*, t. 3, red. A. D. Skaba i in., Kiïv 1971, s. 13.

⁸² N. P. Koval'skij, *Istochniki po istorii Ukraïny XVI – pervoj poloviny XVII vv. v Litovskoj metrike i fondah prikazov CGADA*, Dnepropetrovsk 1979, s. 3, 5, 12.

⁸³ „Метрика представляет собой записи документов в книгах канцелярии Великого княжества Литовского (в ее составе были канцлер, вице-канцлер, писари, дьяки) или отдельные собрания документов начиная с первой половины XV в. и по 1794 г. включительно”: *ibidem*, s. 5.

„книги и отдельные грамоты Литовской Метрики, сохранившиеся в ЦГАДА и ГАДА”⁸⁴. Назву „Літоўская Метрыка” ён прымяняў і ў значэнні „фонд 389 ЦДАСА СССР”. Усё гэта ўказвае на шырокую трактоўку даследчыкам зместу тэрміна „Літоўская Метрыка” – г. зн. на аднясенне да яе актаў комплексу арыгіналаў у якасці складовай часткі.

Вучоны адрозніваў у складзе Метрыкі ВКЛ дакументы дзяржаўнага (залічваў да іх між іншым дакументы знешнепалітычнай дзейнасці ВКЛ), публічна-прававога і прыватна-прававога характару⁸⁵. У канцы 80-х гг. XX ст. у М.П. Кавальскага можна зафіксаваць ужыванне тэрміна „арыгінал” (!), аднак з пэўнай спецыфікай: 1) як сінонім тэрміна „сапраўдны акт” (руск. м. – подлинник); 2) для адрознення тэксту дакумента ў кнігах Метрыкі ВКЛ ад яго публікацыі⁸⁶.

Найбольш развітыя погляды на праблему комплексу арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага архіва ВКЛ у СССР па стану на канец 80-х – пачатак 90-х гг. XX ст. дэманструюць працы літоўскага даследчыка Метрыкі ВКЛ, гісторыка дыпламаты ВКЛ Э.Д. Баніёниса (1948–1993)⁸⁷. У маі 1990 г. у Маскве на канферэнцыі, прысвечанай памяці расійскага гісторыка і архівазнаўцы А.А. Зіміна (1920–1980) Э.Д. Баніёнисам

⁸⁴ N. P. Koval'skij, *Voprosy izuchenija i ispol'zovanija Litovskoj metriki kak vazhnejshego kompleksa istochnikov po social'no-jekonomicheskoj i političeskoj istorii Ukrainy XVI–XVII vv.* [w:] *Litovskaja metrika. Tezisy dokladov*, s. 7–9.

⁸⁵ N. P. Koval'skij, *Istočniki po istorii Ukrainy XVI – pervoj poloviny XVII vv.*, s. 3, 5, 12.

⁸⁶ N. P. Koval'skij, P. M. Kulakovskij, *Izdanie i izučenie dokumentov Litovskoj metriki na Ukraine v XIX i XX vv.*, [w:] *Lietuvos metrika: 1988 metų tyrinėjimai = Litovskaja metrika: issledovanija 1988 g. = Lithuanian Metrica: investigations in 1988*, red. E. Banionis, Z. Kiaupa, Vilnius 1992, s. 147.

⁸⁷ Літ. м. – Egidijus Banionis. У навуковай літаратуры ўжываецца некалькі варыянтаў перакладу імя названага літоўскага гісторыка. Варыянт імя „Эгідзіус Баніёнис” (руск. м. – „Эгидиус Банионис”) змешчаны ў выданні, складальнікам якога быў сам Э.Д. Баніёнис: *Lietuvos metrika: 1988 metų tyrinėjimai = Litovskaja metrika: issledovanija 1988 g. = Lithuanian Metrica: investigations in 1988*, red. E. Banionis, Z. Kiaupa, Vilnius 1992; *Lietuvos metrika = Lithuanian metrica = Litovskaja metrika*. Kn. nr. 5, (1427–1506): *Užrašymų knyga 5.*, red. E. Banionis, Vilnius 1993, s. 4 (далей *Lietuvos Metrika*, Kn. Nr. 5). Варыянт „Эгідзіус Банёнис” (руск. м. – „Эгидиус Банёнис”) быў прыняты выдаўцамі мемарыяльнага зборніка: *Balty i Velikoe Knjazestvo Litovskoe: istoriko-lingvističeskij vzgljad ; pamjati Ėgidijusa Banėnisa*, red. E. L. Nazarov, E. Banionis, Moskva 2007. У аснове прынятага ў нашым тэксце варыянта перакладу імя даследчыка – „Эгідзіус Данатавіч Баніёнис” – яго варыянт у выданні: J. Banijonis, *Zgistoriji Litovskaj Metryki*, „Belaruski gistorychny chasopis” 1994, nr 1, s. 17, 18–23.

быў агучаны даклад „Літоўская метрыка і архіў Вялікага Княства Літоўскага”. Доклад адбыўся фактычна на зломе савецкай эпохі для Літвы, аднак умоўна гэту працу літоўскага вучонага мы ўключаем у поле даследвання гістарыяграфіі яшчэ савецкага перыяду, як і наступную за ёй як адлюстраванне ўяўленняў, сфарміраваных у ранейшы перыяд. Загаданы вышэй, дастаткова сціплы па свайму аб’ёму тэкст, як падаецца, не быў у дастатковай ступені ацэненым у навуцы. Разам з тым, ён мае вялікае значэнне для гістарыяграфіі праблемы „дзяржаўнага архіва ВКЛ” на савецкай і постсавецкай прасторы. Як ужо бачна з назвы працы аўтар выразна адасабляў два аб’екты – „Літоўскую метрыку” і „архіў Вялікага Княства Літоўскага” або „дзяржаўны архіў ВКЛ”. Згодна з яго ўяўленнямі, да „дзяржаўнага архіва ВКЛ” адносіўся менавіта комплекс арыгіналаў актаў. Аднак, аб’ект не змог сфарміравацца ў паўнаважны „дзяржаўны архіў” у выніку канкурэнцыі з больш функцыянальнай і ўспатрабаванай у працы гаспадарскай канцылярыі Метрыкай ВКЛ. У выніку, у асноўнай сваёй масе комплекс арыгіналаў патрапіў да Радзівілаў нясвіжскай галіны роду. Вучоны адзначаў літаральна наступнае: „Организация деятельности канцелярии ВКЛ в конце XV–первой половине XVI в. способствовала накоплению в ней бесценного массива, что в свою очередь требовало организации и упорядочения его для долговременного сохранения. Это, с одной стороны. С другой – все это уменьшало потребности в «государственном архиве ВКЛ», приносило его роль и не способствовало его росту как государственного учреждения. Результатом этого двойственного положения было то, что к концу XVI в. основной массив «подлинников архивных материалов», которые по своему характеру должны были принадлежать «государственному архиву ВКЛ», стали скапливаться в частных руках – у представителей рода Радвил (Радзивиллов) – и положили начало знаменитому архиву Радвил в Несвиже. Явление это абсолютно не изучено”⁸⁸.

Даныя ідэі знайшлі сваё ўвасабленне ў навуковых палажэннях „Уводзін” да кнігі-копіі № 5 запісаў Метрыкі ВКЛ, падрыхтаванай да выдання Э.Д. Баніёнсам і выдадзенай ужо пасля яго смерці. Нягледзячы на выхад гэтай працы за храналагічныя межы нашага даследавання

⁸⁸ J. D. Banjonis, *Litovskaja metrika i Arhiv Velikogo Knjazhestva Litovskogo*, [w:] *Spornye voprosy otechestvennoj istorii XI–XVIII vekov: tezisy dokladov i soobshhenij pervyh chtenij, posvjashhennyh pamjati A.A. Zimina, Moskva, 13–18 maja 1990 g.*, red. J. N. Afanas’ev i A. P. Novosel’cev, Moskva 1990, s. 28–29.

дазволім сабе разгледзіць яе для паўнаты ілюстрацыі поглядаў вучонага аб аб'екце.

Бачанне ім зместу тэрміна „Літоўская Метрыка”, выкладзенае тут, наступнае. У яго ён уключаў перш за ўсё „архіўныя рукапісныя кнігі” вялікакняжскай пазней агульнадзяржаўнай канцылярыі ВКЛ. Пры гэтым канстатавалася замацаванне за тэрмінам ролі назвы адпаведнага архіўнага фонда РДАСА (Ф. 389)⁸⁹. Ад „кніг Літоўскай Метрыкі” ён адрозніваў „асобныя дакументы”, якія таксама маглі захоўвацца ў канцылярыі ВКЛ. Пад першым тэрмінам выступаў, пераважна, капіярый тэкстаў актаў, выдадзеных ад імя гаспадара, г. зн. кнігі запісаў, а таксама іншыя віды кніг⁹⁰. Пад „асобнымі дакументамі” даследчык разумеў арыгіналы актаў, у тым ліку – агульнадзяржаўнага значэння. У яго ўяўленні іх, напрыклад, фіксаваў вопіс 1570–1584 гг.⁹¹ Прыкмету арыгінала акта ў сваёй працы ён акрэсліваў праз словазлучэнні: „сапраўдныя акты і дакументы”, „сапраўдныя дакументы і акты”, „сапраўдныя старажытныя акты”, „сапраўдныя дакументы”, „сапраўдная дакументацыя” (руск. м. – „подлинны акты и документы”, „подлинны дакументы и акты”, „подлинны древныя акты”, „подлинны

⁸⁹ „Литовская Метрика – исторически сложившееся название архивных рукописных книг великокняжеской (позднее – общегосударственной) канцелярии Великого княжества Литовского XV–XVIII вв. В то же время «Литовская Метрика» – это название конкретного исторически сложившегося архивного фонда № 389”: *Lietuvos Metrika, Kn. Nr. 5, s. 5*. Тэкст „Уводзін” друкаваўся на беларускай мове асобным артыкулам: J. Banijonis, *Z gistoryi Litovskaj Metryki*, s. 18–23.

⁹⁰ Як вядома, тэрміну “кнігі” ў гісторыі Метрыкі ВКЛ канца XV – пач. XVI стст. вучоны прысвяціў спецыяльнае даследаванне. Ён, напрыклад, падкрэсліваў памылковасць укладання ў яго сучаснага сэнсу. Гэта слова магло выступаць у той час саманазвай справаводчай дакументацыі канцылярыі ВКЛ у форме сшыткаў, кожны з якіх уяўляў сабой самастойную адзінку захоўвання, у якую ўпісваліся тэксты выходнай і ўваходнай дакументацыі, напрыклад, дыпламатычнай. Выкарыстанне слова „кнігі” ўказвала на патрэбу доўгатэрміновага захоўвання і падкрэслівала адрознасць ад іншай формы справаводчай дакументацыі – „стаўбцоў”. Набліжэнне фізічнай формы такой дакументацыі да кніг адбывалася паступова і фіксуецца ў канцы першай чвэрці XVI ст.: E. Banionis, *Lietuvos metrikos knygos: sąvoka, terminas, defnicija*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1988, s. 135–148; *Lietuvos Metrika, Kn. Nr. 5, s. 19–20*.

⁹¹ „Известно, что около 1570 г. была составлена опись **отдельных хранившихся в то время в канцелярии ВКЛ документов**. Два экземпляра этой описи ныне составляют книги № 1 и 2 Литовской Метрики” (выделена А.Л.): *Lietuvos Metrika, Kn. Nr. 5, s. 6*.

документы”, „подлинная документация”). Значэнне апошняга залежыла ад кантэксту. Напрыклад, назва „сапраўдная дакументацыя канцелярыі ВКЛ XV–XVI ст.” (руск. м. – „подлинная документация канцелярии ВКЛ XV–XVI вв.”) выкарыстоўвалася для пазначэння арыгіналаў не паасобных актаў, а кніг Метрыкі ВКЛ XV–XVI ст. (руск. м. – „подлинных книг”) – кніг т. зв. старой метрыкі. Прыкмету агульнадзяржаўнага значэння акта Э.Д. Баніёніс абазначаў наступным чынам. Дакументы ўнутрыдзяржаўнага маштабу дзеяння ён называў уласна „актамі агульнадзяржаўнага значэння”. Ад іх адрозніваліся дакументы міждзяржаўнага характару – „граматы міжнародных дагавароў (дамоваў)” (руск. м. – „акты общегосударственного значения и грамоты международных договоров”)⁹². У значэнні апошніх, але як уласна часткі архіва ВКЛ ужывалася таксама абазначэнне „дыпламатычныя дакументы”, напрыклад, „сапраўдныя атрыманыя дыпламатычныя дакументы” (руск. м. – подлинники полученных дипломатических документов).

Як адзначалася вышэй адносна інтэрпрэтацыі вопіса 1570–1584 гг. Э.Д. Баніёніс дапускаў сумеснае захоўванне арыгіналаў актаў і Метрыкі ВКЛ у канцелярыі, але сцвярджэння, што яны з’яўляліся часткай Метрыкі ВКЛ мы ў яго, натуральна, не знаходзім. У іншым месцы таго ж даследавання, апісваючы парадак вядзення Пасольскіх кніг у канцы XV–XVI стст. ён найпрост указваў на існаванне ў ВКЛ „архіва”, дзе захоўваліся арыгіналы атрыманых дыпламатычных актаў, у адрозненні ад кніг з копіямі іх тэкстаў. Апошнія знаходзіліся ў канцелярыі ВКЛ і рэгулярна былі ўспатрабаваныя пры выкананні гэтым органам сваіх функцый, у тым ліку, для інфармацыйнага забеспячэння дзейнасці пасольскай службы ВКЛ⁹³. Менавіта аналіз пытання капіявання ў Пасольскія кнігі Метрыкі ВКЛ названага перыяду тэкстаў арыгіналаў дыпламатычнай дакументацыі прывёў вучонага да ўсведамлення неабходнасці вывучэння пытання ўзаемадачынэнняў паміж кнігамі

⁹² Ibidem, s. 6, 7, 8.

⁹³ „Скопированными и хранимыми в одном месте текстами дипломатических документов – посольскими «книгами» («тетрадами – единицами хранения») было удобнее пользоваться, чем обособленными копиями отправленных и подлинниками полученных дипломатических документов. Такая организация работы канцелярии ВКЛ в свою очередь уменьшала потребность часто обращаться в архив за подлинниками полученных дипломатических документов” (выдзелена А.Л.): ibidem, s. 21.

канцылярыі і комплексам арыгіналаў актаў, больш таго, да пераканання ў функцыянаванні ў ВКЛ у канцы XV–XVI стст. самастойнага ад Метрыкі ВКЛ сховішча, дзе захоўваліся арыгіналы дакументаў. Менавіта яго ён называў „дзяржаўным архівам ВКЛ”⁹⁴. Вучоны нават быў схільны бачыць у вядомым з крыніц і літаратуры сховішчы ў Троцкім замку па стану на 1501 г. сховішча менавіта арыгіналаў актаў і ў першую чаргу – дыпламатычнага характару, а не Метрыкі ВКЛ, як дапускаў С.Л. Пташыцкі⁹⁵.

Дзеля справядлівасці варта адзначыць, што пры разглядзе працэсаў архівазацыі ў Расіі матэрыялаў вывезеных з Рэчы Паспалітай, вучоны ўсё ж трактуе арыгіналы актаў як частку „Літоўскай Метрыкі”⁹⁶. Аднак,

---

⁹⁴ „Вероятнее всего, что текст договора 1494 г. не был переписан в «книги» своевременно, сразу после доставки договорной грамоты из Москвы, а подлинник договорной грамоты был сдан на хранение. Когда в 1498 г. посольство ВКЛ готовилось к очень сложным переговорам в Москве о взаимных территориальных претензиях и нарушении старых договоров, для подготовки посольства изучались тексты договоров 1449 и 1494 гг., вот тогда они и были переписаны в «книги». Понятно, что для этого использовался подлинник договора 1494 г. Но вот неясно, какой текст договора 1449 г. использовался – из подлинной договорной грамоты, **взятой в архиве**, или из «Сборника старых докончаний» – вопрос этот пока остаётся открытым. **Во всяком случае этот вопрос подводит нас к необходимости изучения взаимосвязей между «книгами» канцелярии (книгами Литовской Метрики) и государственным архивом ВКЛ**” (выделена А.Л.); *ibidem*, s. 23.

⁹⁵ „Так, например, хрестоматийным стало лишь предположение С. Пташицкого, которое в исторической литературе стало уже утверждением, что первоначально Литовская Метрика до 1501 г. хранилась в Трокайском замке, а в 1511 г. она уже находилась в Вильнюсе. Но ведь это предположение С. Пташицкого основывалось лишь на приписке к тексту договора 1501 г. между ВКЛ и Ливонским орденом, в которой говорилось о том, что **подлинник договора** хранится в «Трокайском замке»; „В конце текста договора 1501 г. [ВКЛ с Ливонским орденом] есть писарская приписка: «Подлинник хранится в замке Тракай в ведении казначея»” („*Originales repositae sunt in castro Trocensi sub cura thesaurarii*”). С. Пташицкий на основании этой приписки сделал осторожное предположение, что, возможно, в казне замка Тракай, как в государственном архиве, вместе с подлинниками международных договоров, хранились и подлинные книги канцелярии ВКЛ. К сожалению, в позднейшей историографии это осторожное предположение С. Пташицкого трансформировалось в хрестоматийную аксиому” (выделена А.Л.); *ibidem*, s. 14, 25.

⁹⁶ „При перемещении материалов Литовской Метрики **часть ее – подлинные древние акты** – как имеющая скорее политическое, чем юридическое значение, была выделена в Государственное древлехранилище хартий, рукописей

відавочна, у даным выпадку апошні тэрмін выступае ў другім яго значэнні – назва канкрэтнага архіўнага фонда, што склаўся часткова гістарычна, часткова – штучна ва ўстановах Расіі ў канцы XVIII–XIX стст., а па-другое, на тым этапе вучоны яшчэ не ўздымаў пытанне аб паходжанні арыгіналаў актаў, вывезеных з Варшавы ў Санкт-Пецярбург у канцы XVIII ст. (яны належылі да дзяржаўных архіваў Польшчы або ВКЛ?). Адметна, што пры разглядзе генэзіса і дакументальнага складу кнігі запісаў № 5 Э.Д. Баніёнис указваў на факт захавання немалой колькасці арыгіналаў актаў к часу яе выдання! Гэта, між іншым, давала яму падставы спадзявацца на захаванне і арыгіналаў кніг старой Метрыкі ВКЛ, якія лічыліся страчанымі⁹⁷.

Як бачым, знакамiты літоўскі гісторык, адзін з найбуйнейшых спецыялістаў у галіне Метрыкі ВКЛ, бачыў у комплексе арыгіналаў актаў самастойны адносна Метрыкі ВКЛ аб'ект. Больш таго, менавіта яго вучоны прадстаўляў як уласна дзяржаўны архіў ВКЛ. Думка, згодна з якой арыгіналы актаў падпарадкоўваліся „Літоўскай метрыцы”, адносіцца да перыяду яе захоўвання ўжо ў расійскіх архіўных установах, г. зн. не раней 1794 г. Яна абумоўлена таксама меркаваннем вучонага аб паступовым зніжэнні значэння „дзяржаўнага архіва ВКЛ” з арыгіналамі актаў у сваёй аснове адносна Метрыкі ВКЛ, што не садзейнічала яго паўнаважнаму фарміраванню і захаванню, было „спрыяльным” фактарам міграцыі часткі дакументаў агульнадзяржаўнага значэння ў прыватныя зборы. Прычынай пэўных ўяўленняў замацаваных у навуцы магла стаць недастатковая даследаванасць данай праблемы, на што ўказвае сам Э.Д. Баніёнис („Явление это абсолютно не изучено”)⁹⁸. Відавочна, гісторыку былі вядомыя працы польскіх даследчыкаў

и печатей. Так называлось созданное в 1851 г. особое отделение Оружейной палаты, которое с 1882 г. находилось в ведении МГАМИД” (выдзелена А.Л.): *ibidem*, s. 8.

⁹⁷ „По нашему мнению, этот «сборник» текстов международных договоров был составлен именно для повседневной работы канцелярии ВКЛ, чтобы обеспечить деятельность посольской службы ВКЛ. Это способствовало отдалению друг от друга подлинных «книг» канцелярии (книг Литовской Метрики) и государственного архива ВКЛ. Если бы подлинные «книги» в конце XVI в. были сданы в архив, где хранились подлинные грамоты международных договоров вместе с ними погибли бы и эти грамоты договоров – но ведь немалая часть их сохранилась до наших дней”: *ibidem*, s. 25.

⁹⁸ J. D. Banjonis, *Litovskaja metrika i Arhiv*, s. 28–29.

гэтай тэматыкі, артыкул Я. Якубоўскага 1931 г., погляды на праблему І. Сулкоўскай-Курасёвай і П. Кэнэдзі Грымстэд. З апошняй Э.Д. Баніёнс нават палемізаваў адносна зместу тэрміна „Літоўская метрыка”⁹⁹. Аднак па пытанні ўзаемаадносін комплекса арыгіналаў актаў і Метрыкі ВКЛ погляды даследчыкаў, як падаецца, супадалі. Разам з тым, вучоны не ўдакладняў, якой з дзяржаў (Каралеўству Польскаму або ВКЛ) належылі захопленыя Расіяй у 1794 г. у Варшаве «подленники актов и документов упакованные „в связки и картонные” – першапачаткова яны стваралі самастойную групу, асобную ад „Кароннай Метрыкі” і „Літоўскай Метрыкі”. Частка іх пасля была ўключана ў вядомую навуцы класіфікацыю як аддзел X „Старажытныя акты” „Літоўскай Метрыкі”¹⁰⁰.

Такім чынам, праблема комплекса арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ у СССР як самастойная амаль не распрацоўвалася. Аднак яна закраналася ўскосна ў кантэксце іншага аб’екта даследавання – Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага або „Літоўскай метрыкі”. Найбольш істотны ўклад у развіццё уяўленняў аб комплексе арыгіналаў і ў яго тэрміналагічнае станаўленне ўнеслі вучоныя гісторыкі М.Г. Беражкоў, М.М. Улашчык, Г.Л. Харашкевіч, М.П. Кавальскі, Г.Я. Галенчанка, С.У. Думін, Э.Д. Баніёнс. Фактычна да сярэдзіны 80-х гг. XX ст. у савецкай навуцы панавала бачанне аб’екта як часткі „Літоўскай метрыкі”, а гэтай апошняй – як уласна дзяржаўнага архіва ВКЛ. Саму Метрыку ВКЛ пераважна разумелі як „архіў”. Пытанне самастойнага статусу комплекса арыгіналаў адносна Метрыкі ВКЛ у сістэме дакументальных і архіўных збораў Вялікага Княства – не ставілася. Гэты погляд адпавядаў асноўным палажэнням яшчэ расійскай дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі. Такое ўяўленне ў 1946 г. паспрабаваў змяніць М.Г. Беражкоў. Ён пачаў разглядаць метрыку выключна як комплекс у форме кніг з копіямі дакументаў, г. зн. ужо не адносіў да яе арыгіналы асобных актаў. Аднак гэта яго палажэнне не было адпаведным чынам ацэнена ў навуцы і істотна не паўплывала на карэктыроўку ўяўленняў аб „Літоўскай метрыцы” ў СССР – яна па ранейшаму бачылася вучонымі як адзіны „дзяржаўны архіў ВКЛ”, як

⁹⁹ A. Dubonis, *Litovskaja metrika: issledovaniija i publikacii v Litve*, [w:] *Balty i Velikoe Knjažestvo Litovskoe*, s. 18–27.

¹⁰⁰ S. L. Ptashickij, *Opisanie knig i aktov litovskoj metryki*, Sankt Peterburg 1887; *Lietuvos Metrika*, Kn. Nr. 5, s. 7–8.

масіў, што ахопліваў і кнігі з копіямі дакументаў, і арыгіналы актаў агульнадзяржаўнага значэння, і іншыя матэрыялы.

З сярэдзіны 80-х гг. XX ст. уяўленні савецкіх вучоных пачынаюць змяняцца. Паказальна, што ў 1988 г. складальнікі зборніка матэрыялаў міжрэспубліканскай навуковай канферэнцыі, прысвечанай пытанням вывучэння Метрыкі ВКЛ (12–13 красавіка 1988 г., Вільнюс, Інстытут гісторыі АН Літоўскай ССР) прадстаўляюць змест тэрміна „Літоўская Метрыка” выключна як „кнігі XV–XVIII ст. дзяржаўнай канцылярыі Вялікага княства Літоўскага” і называюць даны факт агульнавядомым¹⁰¹. Арыгіналы актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ у межах савецкай гістарычнай навукі паступова пачынаюць разглядаюцца як самастойны ў архіўным сэнсе комплекс, частка „дзяржаўнага архіва ВКЛ” асобная ад комплексу дакументаў Метрыкі ВКЛ, а гэтай апошняй адмаўляецца ў манапалізацыі правоў на статус дзяржаўнага архіва. У другой палове 80-х гг. XX ст. у тэрміналагічны апарат даследчыкаў у дачыненні да актаў комплексу арыгіналаў, а таксама як процівага рэгістрацыйнай і капійнай прыродзе Метрыкі ВКЛ уваходзіць і распаўсюджваецца слова „арыгінал”. Яно выступае сінонімам пануючага яшчэ з дарэвалюцыйных часоў у рускамоўнай навуковай літаратуры тэрміна „сапраўдны акт” (руск. м. – подлинник). На ўказаныя змены паўплывалі вынікі даследаванняў як савецкіх, так і замежных вучоных. У перыяд 40-х – 80-х гг. XX ст. прыклады трактавання комплексу арыгіналаў актаў як уласна дзяржаўнага архіва з’явіліся і ў гістарыяграфіі СССР у дачыненні да аналагічнага комплексу актаў Рускай дзяржавы (працы Л.У. Чарапніна, А.А. Зіміна, С.О. Шмідта). Аднак найбольшы ўплыў аказалі даследаванні польскіх гісторыкаў і архівістаў Я. Якубоўскага, І. Сулкоўскай-Курасёвай, а таксама – амерыканскай вучонай П. Кэнэдзі Грымстэд. Агульным адлюстраваннем стану праблемы ў гістарычнай навукі канца савецкай эпохі выступаюць працы Г.Л. Харашкевіч і Э.Д. Баніёніса. Так, згодна з тагачаснымі поглядамі Г.Л. Харашкевіч „Літоўская метрыка” – не зусім карэктная назва, а дзяржаўным архівам даны комплекс можна прызнаць толькі ўмоўна; комплекс арыгіналаў актаў – мае права на самастойнасць адносна Метрыкі ВКЛ, аднак у поўнай меры такім не стаў; кнігі Метрыкі ВКЛ і комплекс арыгіналаў – часткі аднаго „дзяржаўнага архіва ВКЛ”

¹⁰¹ *Lietuvos metrika: 1988 metų tyrinėjimai = Litovskaja metrika: issledovanija 1988 g. s. 5.*

у якім Метрыка ВКЛ займала асноўнае месца. Адпаведна, у разуменні Г.Л. Харашкевіч „дзяржаўным архівам ВКЛ”, „архівам ВКЛ” заставалася перш за ўсё Метрыка ВКЛ. Згодна з поглядам, да якога схіляўся Э.Д. Баніёніс, комплекс арыгіналаў і быў уласна „дзяржаўным архівам ВКЛ”. Даследчык адзначаў, што з другой паловы XVI ст. па прычыне ўплыву пэўных фактараў у працэсе інфармацыйнага забеспячэння дзейнасці вышэйшых органаў дзяржаўнай улады пры прыняцці і афармленні рашэнняў комплекс арыгіналаў пачынае адыгрываць другарадную ролю ў параўнанні з Метрыкай ВКЛ і паступова выходзіць з пад кантролю дзяржавы. Сярод названых фактараў – перавага кніг Метрыкі ВКЛ у параўнанні з арыгіналамі актаў як больш зручнай формы наакуплення, захоўвання даных і выкарыстання іх для інфармацыйнага і прававога забеспячэння дзейнасці дзяржаўнага апарату. Разам з тым, у працах некаторых вядомых спецыялістаў у канцы 80-х гг. XX ст. прадаўжалі ўжывацца фармулёўкі, згодна з якімі „асобныя граматы” – частка „Літоўскай Метрыкі”¹⁰².

На трываласць пазіцыі вучоных адносна падпарадкаванасці комплекса арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння метрыцы ўплывалі і меркаванні аб незавершанасці развіцця дзяржаўнага апарата ВКЛ, распаўсюджанасці з’явы сумяшчэння вышэйшых дзяржаўных пасада адным дзеячом, шматпрофільнасці службовых асоб, адсутнасці строгага размежавання іх функцый, „слабасці «бюракратычнага» апарата”. Усё гэта негатыўна адбівалася на працэсе дзейнасці дзяржаўнай канцылярыі, фарміраванні яе архіва, яго „чысціні”, і, як вынік, – не садзейнічала архіватворчым працэсам і фарміраванню комплекса арыгіналаў актаў як паўнаўтаснага архіўнага збора – дзяржаўнага архіва. Так, Г.Л. Харашкевіч адзначала: „Незавершенность процесса государственного разделения труда, отсутствие того, что в Русском государстве XVI–XVII вв. выступило под наименованием «приказы», многофункциональность государственных чинов привели к известной неразберихе в делах и архиве ВКЛ” (выдзелена А. Л.)¹⁰³. Гэта думка адносілася выключна да вядзення кніг Метрыкі ВКЛ. Аднак, Г.Л. Харашкевіч бачыла яе складаным, неаднародным комплексам. Ідучы за логікай такіх сцвярджэнняў можна было дапусціць наступнае: у доўгатэрміновай перспектыве апісаны стан рэчаў не мог не выклікаць

¹⁰² N. P. Koval'skij *Voprosy izuchenija i ispol'zovanija Litovskoj metriki*, s. 7–9.

¹⁰³ A. L. Horoshkevich, *Litovskaja metrika, sostav i puti formirovanija*, s. 17.

размыванне межаў больш-менш аднародных груп дакументаў, ускладняў або рабіў немагчымым адрозніванне іх масіваў, аслабіў навуковыя асновы доказу адасобленасці дакументальных комплексаў. У выніку, выкладзенае назіранне магло прывесці да думкі аб бесперспектыўнасці пошуку ў дакументальнай спадчыне вышэйшых органаў улады ВКЛ асобных комплексаў, архіваў.

Невысокая ступень распрацоўкі праблемы „дзяржаўнага архіва ВКЛ” у савецкай навуцы, кансерватыўнасць у поглядах на Метрыку ВКЛ былі абумоўленыя і недастатковай распрацаванасцю тэмы ў цэлым, недахопам даступных даных у СССР па гісторыі і складзе комплекса арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння архіва ВКЛ, распаўсюджаным уяўленнем аб яго расцярушванні па розных, у тым ліку, прыватных (князі Радзівілы) зборах або амаль поўнай страце. Меў значэнне і існуючы ў расійскай дарэвалюцыйнай і савецкай навуцы погляд на ВКЛ пасля Люблінскай уніі як на дзяржаўнае ўтварэнне, што згубіла сваю самастойнасць і, адпаведна, не магло мець уласнага дзяржаўнага архіва, асобнага ад архіва Каралеўства Польскага ці Рэчы Паспалітай. Па логіцы, гэты архіў павінен быў быць паглынутым, напрыклад, Архівам скарбніцы Каралеўства Польскага ў Кракаўскім замку (пазней – у Варшаве) або ўмоўным агульным „архівам Рэчы Паспалітай”. Апошні фактар ставіў пад сумненне магчымасць працягу фарміравання ў ВКЛ пасля 1569 г. паўнаўтаснага дзяржаўнага архіва ў выглядзе комплекса арыгіналаў актаў агульнадзяржаўнага значэння ў сваім складзе. Няўнасць такога збора дапускала захоўванне ў ім, між іншым, і актаў знешнепалітычнага характару. Гэта – ужо сведчанне правасуб’ектнасці на міжнароднай арэне, што тэарэтычна немагчыма ва ўмовах страты незалежнасці ці функцыянавання ў стане абмежаванай самастойнасці – як часткі саюзнага дзяржаўнага ўтварэння. Такія ўяўленні рабілі безпадстаўнымі нават саму спробу пастаноўкі праблемы ў навуцы. Аднак прызнанне статусу „дзяржаўнага архіва ВКЛ” за адной з частак архіўнай спадчыны Вялікага Княства, усё ж адбылося – у дачыненні да „Літоўскай метрыкі”. Вынік – заканамерны. Метрыка ВКЛ хоць і была масівам пераважна капійных дакументаў, але выступала сведчаннем функцыянавання ВКЛ як дзяржавы пасля 1569 г., з’яўлялася доказам прадаўжэння нармальнай дзейнасці вярхоўных органаў цэнтральнай улады – манарха, у частцы сваіх прэрагатываў як вялікага князя літоўскага, задворнага асэсарскага суда, паноў-рад, вялікай і малой дзяржаўных канцэлярыяў ВКЛ дзеючых да самага канца існавання Рэчы Паспалітай.

Ускладанню ўсёй сэнсавай нагрузкі „дзяржаўнага архіва” на „Літоўскую метрыку” таксама садзейнічалі і яе фізічная, храналагічная, відавая дамінантнасць, зручнасць вызначэння прыналежнасці да архіўнай спадчыны не Польшчы, а менавіта ВКЛ. Той масіў арыгіналаў актаў, які апынуўся ў распараджэнні расійскіх уладаў пасля 1794 г., з такой дакладнасцю ідэнтыфікаваць было цяжэй, але вынікі гэтага выразна ўказвалі адваротнае – польскае або нявызначанае іх паходжанне.

Варта таксама адзначыць, што для савецкіх даследчыкаў найбольш істотным прадстаўляўся крыніцазнаўчы аспект праблемы „дзяржаўнага архіва ВКЛ”, у цэлым, і Метрыкі ВКЛ, у прыватнасці. Аднак, пры гэтым трэба ўлічваць палітычныя і ідэалагічныя ўмовы ў якіх існавала гістарычная навука ў СССР і месца ў гэтых умовах тэмы Метрыкі ВКЛ – аб’екта, які меў высокі патэнцыял для развіцця нацыянальнай свядомасці беларусаў, украінцаў, літоўцаў і прадаўжае яго захоўваць¹⁰⁴. У гэтай сувязі, аспект Метрыкі ВКЛ як гістарычнай крыніцы з аднаго боку выкарыстоўся даследчыкамі як магчымасць „легалізацыі” самой распрацоўкі праблемы ў тых умовах, а для савецкай улады і яе органаў – як сродак дэпалітызацыі навуковых даследаванняў у гэтай вобласці. Разам з тым, зараз відавочна – сэнс тэрміналагічнай дыскусіі, якая ўзнікла ў навуцы ў 1980-я гг. не абмяжоўваўся пытаннем назвы аб’екта. Апроч навукова-тэрміналагічнага аспекта ён нес у сабе ключавыя пытанні яго прыроды, месца ў гісторыі беларускай, літоўскай, украінскай дзяржаўнасці, якія прымушалі па-іншаму бачыць становішча ВКЛ адносна Каралеўства Польскага пасля Люблінскай уніі, сведчылі аб большай самастойнасці княства, чым уяўлялася раней, фактычна – аб раўнапраўі з партнёрам па уніі і, адпаведна, вымушалі па-іншаму паглядзець на гісторыю Беларусі другой паловы XVI–XVIII стст. і на пазнейшыя трагічныя падзеі. Вынікі распрацоўкі тэрміналогіі праблемы сведчылі аб тым, што Метрыка ВКЛ – гэта толькі інструмент уліку (рэгістрацыі) і доўгатэрміновага захоўвання інфармацыі аб рашэннях вялікага князя літоўскага і некаторых органаў цэнтральнай улады шляхам капіявання іх асобных рэквізітаў, у прыватнасці, тэксту ў кнігі (сшыткі – адзінкі захоўвання). У сваю чаргу, гэта ставіла новыя, важныя пытанні ў навуцы: калі Метрыка ВКЛ – не дзяржаўны архіў або толькі

¹⁰⁴ Сведчанне палітызацыі праблемы на ўзроўні органаў кіравання архіўнай справай СССР гл.: S. Jageljavichjus, *O tom, kakim obrazom mikrofil'my Litovskoj Metriki okazalis' v Litve*, „*Novosti Litovskoj Metriki*” 1999, nr 3, s. 32–40.

яго частка, тады што ёсць уласна дзяржаўным архівам ВКЛ, што ён сабой уяўляў пасля 1569 г., дзе ён знаходзіцца зараз? Пытанні гэтыя былі, аднак надзвычай складаныя для вырашэння ў тагачасных умовах.

■ Бібліяграфія

- Archiwum Warszawskie Radziwiłłów [1178] 1190–1947. Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa
- Avtokratova, Marija Igorevna, i Andrej Sergeevich Svetenko. „K voprosu ob istorii formirovaniya i arhivnogo osvoeniya fonda Litovskoj metriki”. W *Issledovanija po istorii Litovskoj metriki: sbornik nauchnyh trudov*, zredagowali Vladimir Terent’evich Pashuto, Anna Leonidovna Horoshkevich, i N. I Shchhaveleva, 105–17. Moskva: Institut istorii SSSR Akademii nauk SSSR, 1989.
- Baliulis, Algirdas, i Romualdas Firkovičius, red. *Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Litovskaja Metrika. Kn. Nr. 1, Užrašymų knyga 1: (1380–1584) = Book of inscriptions 1 = Kniga zapisej 1*. Przetłumaczone przez Ada Jurkonytė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1998.
- Banionis, Egidijus, i Zigmantas Kiaupa, red. *Lietuvos metrika: 1988 metų tyrinėjimai = Litovskaja metrika: issledovanija 1988 g. = Lithuanian Metrica: investigations in 1988*. Vilnius: Academia, 1992.
- Banionis, Egidijus, red. *Lietuvos metrika = Lithuanian metrica = Litovskaja metrika. Kn. nr. 5, (1427–1506): Užrašymų knyga 5*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Banionis, Egidijus. „Lietuvos metrikos knygos: sąvoka, terminas, definicija”. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1988: 135–48.
- Banionis, Jegidijus. „Litovskaja metrika i Arhiv Velikogo Knjazhestva Litovskogo”. W *Spornye voprosy otechestvennoj istorii XI–XVIII vekov: tezisy dokladov i soobshhenij pervyh chtenij, posvjashhennyh pamjati A.A. Zimina, Moskva, 13–18 maja 1990 g.*, zredagovali Jurij Nikolaevich Afanas’ev i Anatolij Petrovich Novosel’cev, 28–29. Moskva: Institut istorii SSSR AN, 1990.
- Banionis, Jegidyjus. „Z gistoryi Litovskaj Metryki”. *Belaruski gistorychny chasopis*, nr 1 (1994): 17–23.
- Berezhkov, Nikolaj Georgievich, i Sergej Konstantinovich Shambinago, red. *Opisanie dokumentov i bumag, hranjashhihsja v Moskovskom arhive ministerstva justicii. Kn. 21: Opisanie dokumentov arhiva. II. Knigi Litovskoj metriki*. Moskva: T-vo skoropechatni A.A.Levensona, 1915.
- Berezhkov, Nikolaj Georgievich. *Litovskaja Metrika, kak istoricheskij istochnik. Ch. 1: O pervonachal’nom sostave knig Litovskoj Metriki po 1522 god*. Moskva: Akad. nauk SSSR. In-t istorii ; Leningrad: Izd-vo i 2-ja tip. Izd-va Akad. nauk SSSR,
- Bychkova, Margarita Evgen’evna. „Dokumenty Litovskoj Metriki kak istochnik dejatel’nosti kanceljarii VKL (konec XV–pervaja chetvert’ XVI vv.)”. W *Litovskaja metrika. Tezisy dokladov mezhrеспублиkanskoj nauchnoj konferencii, aprel’ 1988 g.*, 31–33. Vil’njus: Institut istorii AN Litovskoï SSR, 1988.

- Cherepnin, Lev Vladimirovich. *Russkie feodal'nye arhivy XIV–XV vekov. Ch. 1.* Moskva: Izd-vo Akademii Nauk SSSR; Leningrad : Izd. i 2-ja tip. Izd-va Akad. nauk SSSR, 1948.
- Cherepnin, Lev Vladimirovich. *Russkie feodal'nye arhivy XIV–XV vekov. Ch. 2.* Moskva: Izd-vo Akademii Nauk SSSR; Leningrad : Izd. i 2-ja tip. Izd-va Akad. nauk SSSR, 1951.
- Dubonis, Arturas. „Litovskaja metrika: issledovanija i publikacii v Litve”. W *Balty i Velikoe Knjazestvo Litovskoe: istoriko-lingvističeskij vzgljad; pamjati Ėgidijusa Banėnisa*, zredagowali Evgenij L. Nazarov i Egidijus Banionis, 18–27. Moskva: Novoe Izdat, 2007.
- Dumin, Stanislav Vladimirovich. „Litovskaja Metrika v XVII veke”. W *Issledovanija po istorii Litovskoj metriki: sbornik nauchnyh trudov*, zredagowali Vladimir Terent'evich Pashuto, Anna Leonidovna Horoshkevich, i N. I Shchhaveleva, 85–104. Moskva: Institut istorii SSSR Akademii nauk SSSR, 1989.
- Golenchenko, Georgij Jakovlevich. „Knigi Litovskoj metriki po reestru 1623 g. v sovremennyh fondah CGADA”. W *Litovskaja metrika. Tezisy dokladov mezhpublikanskoj nauchnoj konferencii, aprel' 1988 g.*, 48–50. Vil'njus: Institut istorii AN Litovskoi SSR, 1988.
- Golenchenko, Georgij Jakovlevich. „Neizvestnyj reestr metriki velikogo knjazhestva Litovskogo v sobranii P. P. Dubrovskogo”. W *Kniga v Belorussii – knigovedenie, istochniki, bibliografija: sbornik statej*, zredagovali Mihail Pavlovich Strizhonok i in., 27–41. Minsk: Centr. nauch. biblioteka im. Ja. Kolasa AN BSSR, 1981.
- Golenchenko, Georgij Jakovlevich. „Reestr knig metriki velikogo knjazhestva Litovskogo 1623 g.” W *Issledovanija po istorii Litovskoj metriki: sbornik nauchnyh trudov*, zredagowali Vladimir Terent'evich Pashuto, Anna Leonidovna Horoshkevich, i N. I Shchhaveleva, 336–74. Moskva: Institut istorii SSSR Akademii nauk SSSR, 1989.
- Grimsted, Patricia Kennedy, i Irena Sulowska-Kurasiowa. *The „Lithuanian Metrica” in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania: Including an Annotated Edition of the 1887 Inventory Compiled by Stanisław Ptaszycycki.* Harvard Series in Ukrainian Studies. Cambridge, Mass. : [s.l.]: Harvard Ukrainian Research Institute, Harvard University; Institute of History of the Polish Academy of Sciences, 1984.
- Grimsted, Patricia Kennedy. „Czym jest i czym była metryka litewska? Stan obecny i perspektywy odtworzenia zawartości archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa litewskiego”. *Kwartalnik Historyczny* 92, nr 1 (1985): 55–85.
- Horoshkevich, Anna Leonidovna, i Andrej Sergeevich Svetenko. Recenzja P. Kennedy Grimsted pri uchastii I. Sulkovskoj-Kurasevoj. «*Litovskaja metrika*» v Moskve i Varshave: Rekonstrukcija arhiva Velikogo knjazhestva itovskogo. S vključeniem annotirovannogo izdanija «Opisanija» 1887 g., sostavlennogo Stanislavom Ptashickim. Kembriđzh, Massachusetts, 1984, XVI, 73, 279, A 110. *Izdano sovместno s Institutom istorii PAN. Sovetskie Arhivy* nr 2 (1986): 86–88.
- Horoshkevich, Anna Leonidovna, i Sergej Mihajlovich Kashtanov, red. *Metodicheskie rekomendacii po izdaniju i opisaniju materialov Litovskoj metryki.* Moskva; Vil'njus 1985.

- Horoshkevich, Anna Leonidovna. „Dokumenty nachala XV v. o rusko-litovskih otnoshenijah”. W *Lietuvos Metrika: 1991–1996 metų tyrinėjimai = Lithuanian metrica: investigations in 1991/1996*, zredagowali Zigmantas Kiaupa i Agnius Urbanavičius, 203–28. Vilnius: Lietuvos Istorijos Institutas, 1998.
- Horoshkevich, Anna Leonidovna. „K istorii izdaniya i izuchenija Litovskoj Metriki”. *Acta Baltico-Slavica* 8 (1973): 69–94.
- Horoshkevich, Anna Leonidovna. „Litovskaja metrika, sostav i puti formirovaniya”. W *Issledovaniya po istorii Litovskoj metriki: sbornik nauchnykh trudov*, zredagowali Vladimir Terent'evich Pashuto, Anna Leonidovna Horoshkevich, i N. I Shchhaveleva, 11–31. Moskva: Institut istorii SSSR Akademii nauk SSSR, 1989.
- Horoshkevich, Anna Leonidovna. „Poslednie publikatorskie nachinaniya V.T. Pashuto i ih sud'ba”. W *Vostochnaja Evropa v istoricheskoi retrospektive k 80-let V.T. Pashuto*, zredagowały Tat'jana Nikolaevna Dzhakson i Elena Aleksandrovna Mel'nikova, 294–98. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 1999.
- Horoshkevich, Anna Leonidovna. *Rossija v sisteme mezhdunarodnykh otnoshenij sere diny XVI veka*. Moskva: Drevlehranilishhe 2003.
- Horoshkevich, Anna Leonidovna. „Problemy izdaniya Litovskoj metriki i pervaja belorusskaja publikacija”. W *Balty i Velikoe Knjazestvo Litovskoe: istoriko-lingvističeskij vzgljad ; pamyati Ėgidijusa Banionisa*, zredagowali Evgenij L. Nazarov i Egidijus Banionis, 28–43. Moskva: Novoe Izdat, 2007.
- Horoshkevich, Anna Leonidovna. „Zhalovannye gramoty Litovskoj metriki konca XV veka i ih klassifikacija”. W *Istochnikovedcheskie problemy istorii narodov Pribaltiki*, zredagowali Vasilij Vasil'evich Doroshenko, Anatolij Karlovich Biron, i Jan Petrovich Krastyn', 47–74. Riga: Zinatne, 1970.
- Jageljavichjus, S. „O tom, kakim obrazom mikrofil'my Litovskoj Metriki okazalis' v Litve”. *Novosti Litovskoj Metriki*, 3 (1999): 32–40.
- Kłodziński, Abdon. „O Archiwum Skarbca Koronnego na Zamku Krakowskim”. W *Archiwum Komisji Historycznej*, Seria 2, 1:125–577. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1923.
- Koval'skij, Nikolaj Pavlovich i Pjotr Mihajlovich Kulakovskij. „Izdanie i izuchenie dokumentov Litovskoj metriki na Ukraine v XIX i XX vv”. W *Lietuvos metrika: 1988 metų tyrinėjimai = Litovskaja metrika: issledovaniya 1988 g. = Lithuanian Metrica: investigations in 1988*, zredagowali Egidijus Banionis i Zigmantas Kiaupa, 142–59. Vilnius: Academia, 1992.
- Koval'skij, Nikolaj Pavlovich. „Voprosy izuchenija i ispol'zovaniya Litovskoj metriki kak vazhnejšego kompleksa istochnikov po social'no-jekonomicheskoi i politicheskoi istorii Ukrainy XVI–XVII vv.” W *Litovskaja metrika. Tezisy dokladov mezhrеспублиkanskoj nauchnoj konferencii, aprel' 1988 g.*, 7–9. Vil'njus: Institut istorii AN Litovskoi SSR, 1988.
- Koval'skij, Nikolaj Pavlovich. *Istochniki po istorii Ukrainy XVI – pervoj poloviny XVII vv. v Litovskoj metrike i fondah prikazov CGADA*. Dnepropetrovsk: DGU, 1979.
- Latushkin, Andrzej Mikalaevich. „Kompleks aryginalaŭ aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ŭ rasijskaj darjevaljucyjnaj

- gistaryjagrafii: tjerminalagichny aspekt problemy". *Belaruski arheagrafichny shtogodnik* 20 (2019): 63–85.
- Latushkin, Andrzej Mikalaevich. „Kompleks aryginalaŭ aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ŷ pol'skaj navukovaj literatury 2-j pal. XX – pach. XXI st. (pa matjeryjalah Nacyjanal'naj biblijatjeki Belarusi)". *Biblijatjechny vesnik* 11 (2019): 42–52.
- Latushkin, Andrzej Mikalaevich. „Kompleks aryginalaŭ aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ŷ pracah amerykanskaj dasledchycy Patrysii Kenjedzi Grymstjed". *Arhivaryus* 18 (2020).
- Latushkin, Andrzej Mikalaevich. „Ljos radzivilaŭskaj chastki arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga (1685–1946 gg.)". *Belaruski gistarychny chasopis*, nr 10 (2018): 3–15.
- Latushkin, Andrzej Mikalaevich. „Rjeestr dzjarzhaŭnaga arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ad 26 listapada 1623 g. i jago znachjenne dlja rjeorganizacyi skladu kompleksa aryginalaŭ aktaŭ kan. XIV – pach. XVII stst." *Belaruski arheagrafichny shtogodnik* 18 (2017): 247–64.
- Latushkin, Andrzej Mikalaevich. „Tjerminalagichnae afarmlenie kompleksa aryginalaŭ aktaŭ agul'nadzjarzhaŭnaga znachjennja arhiva Vjalikaga Knjastva Litoŭskaga ŷ pol'skaj gistarychnaj navucy i arhivaznaŷtve mizhvaennaga peryjadu". *Arhivaryus* 17 (2019): 80–97.
- Menzhinskij, V.S. „Metrika Velikogo knjazhestva Litovskogo v trudah A. L. Horoshkevich". W *Ot Drevnej Rusi k Rossii novogo vremeni: sbornik statej: k 70-letiju Anny Leonidovny Horoshkevich*, zredagowali Aleksej Vladimirovich Jurasov i Valentin Lavrent'evi Janin, 449–53. Moskva : Nauka, 2003.
- Pashuto, Vladimir Terent'evich. „Izdanie Litovskoj Metriki – otvetstvennaja zadacha sovetskih i pol'skih istorikov". W *Issledovanija po istorii Litovskoj metriki: sbornik nauchnyh trudov*, zredagowali Vladimir Terent'evich Pashuto, Anna Leonidovna Horoshkevich, i N. I Shchhaveleva, 8–10. Moskva: Institut istorii SSSR Akademii nauk SSSR, 1989.
- Pohilevich, Dmitro Leonidovich. „Litov's'ka metrika". W *Radjans'ka enciklopedija istorii Ukraïni*, zredagowali Andrij Danilovich Skaba i in., 3:13. Kiïv: Akademija nauk Ukraïns'koi Radjans'koi Socialistichnoi Respubliki, 1971.
- Ptashickij, Stanislav Lvovich. *Opisanie knig i aktov litovskoj metriki*. Sankt Peterburg: Pravitel'stvujushhago senata, 1887.
- Shmidt, Sigurd Ottovich. *Rossijskoe gosudarstvo v seredine XVI stoletija: carskij arhiv i licevye letopisi vremeni Ivana Groznogo*. Moskva: Izd-vo „Nauka", 1984.
- Tihomirov, Mihail Nikolaevich. *Istochnikovedenie istorii SSSR. Vyp. 1: s drevnejshego vremeni do konca XVIII veka*. Moskva: Socjkgiz, 1962.
- Ulashchuk, Mikalaj Mikalaevich. *Zbor tvoraj. T. 1. Pracy pa arheografii i krynicaznaŷstvu*, zredagowali Dzmitryj Vjachaslavavich Vic'ko i in. Smalensk: Inbelkul't, 2017.
- Ulashchik, Nikolaj Nikolaevich. „Litovskaja Metrika". W *Sovetskaja istoricheskaja jenciklopedija*, zredagowali Evgenij Mihajlovič Źukov i in., 8:706. Moskva: Sovetskaja Jenciklopedija, 1965.

Ulashhik, Nikolaj Nikolaevich. „Publikacii materialov Litovskoj Metriki”. W *Issledovanija po istorii Litovskoj metriki: sbornik nauchnyh trudov*, zredagowali Vladimir Terent'evich Pashuto, Anna Leonidovna Horoshkevich, i N. I Shchaveleva, 142–57. Moskva: Institut istorii SSSR Akademii SSSR, 1989.

Zimin, Aleksandr Aleksandrovich, i Lev Vladimirovich Cherepnin, red. *Gosudarstvennyj arhiv Rossii XVI-go stoletija: opyt rekonstrukcii*. Ch. 1–3. Moskva: Institut istorii SSSR AN SSSR, 1978.